

Zarîk Ailesi ve Abbâsîler Dönemindeki Faaliyetleri (750/751-827/828)

Öz: Abbâsîlerin kurulduğu yıl veya bir sonraki sene olan 750-751'de Zarîk ailesi ile ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. 827-828 yılına kadar bu ailenin temsilcileri hakkında bazı bilgilerin kaynaklara yansıdığı görülmektedir. Bu aileden Ali b. Sadaka ile oğlu Sadaka b. Ali (Zarîk) hakkında daha fazla bilgiye rastlanmaktadır. Özellikle de başlangıçta Urmiye ve çevresinde Abbâsîlerden bağımsız bir iktidar kurduğu anlaşılan, sonradan Abbâsîlerin İrmîniyye ve Azerbaycan valiliğine atanan Sadaka b. Ali'nin mücadelesinin tarihçilerin dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Sadaka b. Ali'nin Babek ile aynı dönemde aynı coğrafyada yaşaması ve hilafet ordularının yenemediği Babek ile savaşmayı üstlenmiş olması da onu önemli kılmıştır. Sadaka'nın sahip olduğu toprak ve zenginliği elde etmek isteyen Abbâsîlerin Musul valisi, halife ile Sadaka b. Ali'nin arasını açmış ama bu hırsı hayatına mal olmuştur. Nihayetinde Abbâsî ordularına yenilen Sadaka esir düşmüş ve halife Me'mûn'a gönderilmiştir. Bu çalışmada Abbâsîler döneminde Musul, Azerbaycan ve İrmîniyye'de faaliyet gösteren Zarîk ailesi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Abbasiler, Zarîk, Sadaka b. Ali, Sadakaîler.

The Zarîk Family and Their Activities During the Abbasid Period (750/751-827/828)

Abstract: In the year the Abbasids were established or the following year, 750-751, records related to the Zarîk family began to emerge. Information about representatives of this family is reflected in sources up to 827-828. More details are found specifically regarding Ali b. Sadaka and his son Sadaka b. Ali (Zarîk) from this family. Particularly noteworthy is the attention historians have given to the struggle of Sadaka b. Ali, who established an independent power in the region around Urmia and later governed Irmîniya and Azerbaijan for the Abbasids. His significance is also highlighted by the fact that he was active in the same region and period as Babak, whom he fought against despite the caliphate's armies being unable to defeat. The Abbasid governor of Mosul, driven by a desire to seize Sadaka's lands and wealth, created a rift between the caliph and Sadaka b. Ali, which ultimately cost him his life. In the end, Sadaka was captured by the Abbasid armies and sent to Caliph al-Ma'mun. This study focuses on the Zarîk family operating in Mosul, Azerbaijan, and Irmîniya during the Abbasid period.

Keywords: Islamic History, Abbasids, Zarîk, Sadaka b. Ali, Sadaqaids.

Arafat
YAZ*

* Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Posta: arafatyaz@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9780-3878>.

Giriş

Hız. Muhammed'in kurduğu İslam Devleti, vefatının ardından kendine has bir yönetim şekliyle Hulefaü'r-Râşidîn döneminde devam etmiştir. Hız. Muhammed'in ölümüyle kimin yerine geçeceği konusu ihtilafa neden olduysa da ilk iki halife döneminde sükûnet sağlanmıştı. Ancak Hız. Osman döneminde gerçekleşen hadiseler, Hız. Ali döneminde artarak devam etmiş ve Müslümanları geri dönüşü olmayan bir ayrılığa sevk etmiştir. Hız. Ali'nin katledilmesinin ardından Muaviye b. Ebi Süfyân'ın başa geçmesi ve kendinden sonra velayet tayin etmesiyle Hulefaü'r-Râşidîn dönemindeki nispi seçim sistemi yerini saltanata bırakmıştır. Emevî ailesinin idaresine giren devletin sınırları genişleyip otoritesi sertleşirken Hız. Ali'nin evlatlarının hak iddiası nedeniyle kimin halife olacağı konusu daha da alevlenmiştir. Diğer taraftan peygamberin amcası Hız. Abbas'ın soyundan gelenler de Emevîlere karşı isyan etmişlerdir. Hız. Abbas'ın torunlarından olan Muhammed b. Ali önderliğinde başlayan isyan hareketi, 32 yıl devam ettikten sonra başarıya ulaşmış ve Emevîleri ortadan kaldırarak Abbâsî Devleti'nin kurulması ile neticelenmiştir.¹

Emevîler dönemindeki sınırları hızlı bir şekilde genişleyen tek devlet görüntüsü Abbâsîler zamanında kaybolmuştur. 750 yılında devletin kurulmasının hemen ardından Avrupa kıtası ile bağlar koparak bir başka devlet ve bir süre sonra bir başka halifelik ortaya çıkmıştır. Sonrasında kanlı hesaplaşmaları isyanlar takip etmiştir. Halife Mansur döneminde devlet için tehdit olarak görülen dini ve siyasi kişilikler ve bunların destekçileri bertaraf edilerek devlet sağlam temellere oturtulmuştur.² Harunreşid'in son dönemlerinde devlet yapısında bozulmalar başlamıştır. Emin-Me'mun merkezli etnik, dini ve siyasi ayrışmalar başlamıştır. Halife Harunreşid'in ölümüyle birlikte bu ayrışma hilafet mücadelesiyle zirveye ulaşmıştır. İki kardeş arasındaki mücadele Me'mun'un hıalfeti ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır.³ Bu dönemle birlikte yeni dini-mezhebi bir siyaset de izlenmeye başlanmıştır. Bu siyaset Abbâsîler devletinde ciddi sıkıntılara sebep olmuştur.⁴

Bir taraftan ilim kapılarının ardına kadar açıldığı bu dönemde merkezden uzaktaki isyanlar büyük imparatorluğun içerisinde yeni devletlerin

¹ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV (Abbâsîler Dönemi)*, 1. Bs (İstanbul: Ensar, 2011), 17.

² Bkz. Cem Zorlu, *Abbâsîlere Yönelik Dini ve Siyasi İsyanlar: Ebu cafer el-Mansur Dönemi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001); Nahide Bozkurt, "Alioğullarının Siyasal İktidar Sürecinde -Abbâsîler Dönemi- ilk Mücadelesi: Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin İsyanı", *Dini Araştırmalar* 5/13 (2002): 107-118; Mehmet Azimli, "Abbâsîler Dönemi Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ve kardeşi İbrahim İsyanı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/3 (2008): 55-74.

³ Nahide Bozkurt, "Abbâsîlerin İlk Dönemi: İç Savaş: Emin ile Me'mun'un İktidar Mücadelesi ve Me'mun Dönemi", *İslam Tarihi ve Medeniyeti 5: Abbâsîler*, 1 (2018): 189-219; Mutlu Saylık, *Abbâsîler'de Darbeler (132/750-447/1055)* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 23 vd.

⁴ Mutlu Saylık, *Sâmerrâ Dönemi Abbâsî Halifelerinin Din ve Mezhep Siyaseti* (Ankara: Akademisyen Kitapevi, 2019), 25 vd.

temellerinin atılması sonucunu doğurmuştur⁵ Konumuzla alakadar olan Babek el-Hürremî isyanı bile yirmi yıldan fazla sürerek devleti aciz bir duruma sokmuş, Abbâsî halifeliğinin gönderdiği ordular peş peşe yenilirken hazineden büyük miktarda para harcanmıştır.⁶ Tüm bunlar bir araya getirildiğinde Abbâsî halifeliğinin ilk asrı bir tarafı aydınlık bir tarafı karanlık bir dünyayı andırmıştır.

Araştırmamıza konu olan Zarîk ailesi, Abbâsîlerin kuruluşuyla sahneye çıkmış ve 827/828 yılında hikayesini bitirmiştir. Bu araştırma kapsamında Abbâsîlerin kuruluşlarından 827/828 yılına kadar olan dönem içerisinde Zarîk ailesinin faaliyetleri ele alınmıştır.

1. Zarîk Ailesi

Öncelikle Zarîk olarak zapt ettiğimiz ismin ne şekilde okunduğuna değinmek gerekmektedir. Zarîk kelimesi Arapça (زريق) hem Zarîk hem de Zurayk şeklinde okunmaya müsaittir. Ailede iki şahsa verilen bu ismin, hangi okunuş olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. İslam tarihçi/coğrafyacıları bu kelimenin iki şekilde telaffuzunu kayda geçirmişlerdir. Nesep alimi Sem'anî, bu kelimeyi Zurayk olarak zapt etmiştir.⁷ El-Hazimî, bu lafzı iki şekilde kaydetmiş (Zarîk, Zurayk) ve meşhur şahıslardan örnekler vermiştir.⁸ Yakût el-Hamevî de bu kelimeyi aynı şekilde iki farklı başlık altında ele almıştır.⁹ Araştırmacılar, Hazrec, Ezd ve Kahtan'dan bir batnın isminin Zurayk/Zarîk olduğunu söylemekte¹⁰ ve bu batından olan birçok kabile ve soyun ismini zikretmektedirler.¹¹ İbnü'l-Esîr'i tercüme edenler, kelimeyi Zurayk şeklinde okumayı tercih etmişlerdir fakat biz bu ismin Zarîk şeklindeki telaffuzunu esas alacağız.

Aile fertlerinin isimlerinin doğru tayini bu konunun zor taraflarından birini oluşturmaktadır. Zira tarihçiler veya bazen aynı tarihçi eserinde/eserlerinde isim silsilesini farklı şekilde yazmıştır. Bu ifadeler, tarihçilerin zikrettiği birkaç kişilik aile şeceresinin tam olarak anlaşılmasına veya şüphe ile muğlak kalmasına neden olmaktadır. Biz tüm bu farklılıkların içerisinde doğru olanı tespit etmeye çalışacağız.

Zarîk ailesi hakkında en eski tarihli bilgi olan İbn Hazm'ın kaydında geçen "Sadaka el-Ezdî'nin dedesi İbn Zarîk" ifadesi, bu ailenin bilinen ilk atasının

⁵ Mîrhand, *Ravdatü's-Safa*, thk. Abbas Zeryab (Tahran: İntişarat-ı İlmî, 1370), 3:436-445.

⁶ İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, thk. Abdullah Köşe (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 6: 6:402-414; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yan* (Dimaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyeye, 2013), 14: 14:267-269.

⁷ Es-Sem'anî, *El-Ensâb* (Haydarabad: Dairetü'l-Maârifî'l-Osmaniye, 1962), 6:292.

⁸ El-Hâzimî, *El-Emâkin*, thk. Hamd b. Muhammed el-Casir (Darü'l-Yemâme, 1415), 1:500.

⁹ Yakut El-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Darü'Sadr, 1995), 3:140.

¹⁰ Ömer Rıza Kahlale, *Mu'camu Kabâilî'l-Arabî'l-Kadîme ve'l-Cedîde* (Beyrut: Müessetü'r-Risale, 1994), 2:471.

¹¹ Kahlale, *Mu'camu Kabâilî'l-Arabî'l-Kadîme ve'l-Cedîde*, 2:479,512,559,684,802,820,903,933.

Zarîk olduğunu göstermektedir. İbn Hazm, İbn Zarîk yani Zarîk'in oğlu dediğinden kastettiği kişinin ismi belli değildir.¹² Bunun için diğer tarihçilerin yazdıklarını esas almamız gerekmektedir. Sadaka b. Ali b. Dinar¹³, Ali b. Sadaka b. Dinar¹⁴, Zarîk b. Ali b. Sadaka¹⁵, Ali b. Sadaka el-Ezdî el-Mavsîlî¹⁶, Ali b. Sadaka¹⁷ şeklindeki anlatımlar bize bu ailenin Ali'ye kadar şeceresinin Ali b. Sadaka b. Dinar b. Zarîk olduğunu göstermektedir. Kanaatimize göre tüm bilgiler bir bütün olarak ele alındığında bu konuda şüphe izale olmaktadır. Ali'den sonrasına baktığımızda ise Sadaka b. Ali b. Sadaka b. Dinar¹⁸, Sadaka b. Ali b. Dinar¹⁹, Zarîk b. Ali b. Sadaka²⁰ ve benzer ifadeler, Zarîk'in Ali'den sonra gelen kişi (oğlu) olduğunun altını çizmektedir. Konumuzla ilgili en önemli ve ayrıntılı bilgiler veren tarihçilerin kayıtlarında geçen Zarîk adıyla bilinen Sadaka b. Ali b. Sadaka²¹ ifadesi de bu ailenin soyunun Zarîk (Sadaka) b. Ali b. Sadaka b. Dinar b. Zarîk şeklinde olduğunu ortaya koymaktadır. Hatta Zarîk'in kızının Ümmü Muhammed olarak geçmesi, Zarîk'in Muhammed adında bir oğlunun olduğuna işaret etmektedir.²² Ancak şunun altını çizmek gerekir ki bazen tarihçiler Ali b. Sadaka yerine Sadaka b. Ali, Zarîk olarak bilinen Sadaka yerine Zarîk olarak bilinen Ali şeklinde yazmışlarsa da bunların dikkate alınmaması ve belirtilen şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.²³ Unutulmaması gereken bir başka şey de bazen tarihçilerin silsileyi verirken arada bir veya iki ismi vermedikleridir.

Me'mûn zamanında (813-833) yaşayan ailenin son şöhretli temsilcisi olan Zarîk'in çocukları ve kardeşleri hakkında az da olsa bazı bilgiler mevcuttur. Bir

¹² İbn Hazm el-Endülüsî, *Resâilu İbn Hazm el-Endülüsî*, thk. İhsan Abbas, 2. Bs (Beyrut: Müessesetü'l-Arabiyye Li'd-Dirase ve'n-Neşr, 1987), 2:148.

¹³ Kudame b. Cafer, *El-Harac ve Sinaetü'l-Kitab* (Bağdat: Dârü'r-Reşid Li'n-Neşr, 1981), 381.

¹⁴ Yezid b. Muhammed El-Ezdî, *Târîhu Mavsîl*, thk. Ahmed Abdullah Mahmud (Beyrut: Darü'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1971), 1:543.

¹⁵ Yezid b. Muhammed El-Ezdî, *Târîhu Mavsîl*, thk. Ahmed Abdullah Mahmud (Beyrut: Darü'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1971), 1:601,603.

¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitabü'l-Arabî, 1997), 5:551; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:348-349.

¹⁷ El-Ezdî, *Târîhu Mavsîl*, 1971, 1:617,625; Şehabüddin Ahmed En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiye, 1423), 22:228; Abdurrahman İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn* (Beyrut: Darü'l-Fikir, 2000), 3:318.

¹⁸ Belâzürî, *Fütûhü'l-Büldân* (Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 1:322; Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân Ülkelerin Fetihleri*, trc. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 377.

¹⁹ Kudame b. Cafer, *El-Harac ve Sinaetü'l-Kitab*, 381.

²⁰ El-Ezdî, *Târîhu Mavsîl*, 1971, 1:601,603.

²¹ El-Ezdî, *Târîhu Mavsîl*, 1971, 1:604-605; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, 1997, 5:539; Taberî, *Tarihü't-Taberî-Tarihü'r-Rüsûl ve'l-Mülûk, Sıllatu Tarihü't-Taberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Darü't-Türâs, 1387), 9:55.

²² El-Ezdî, *Târîhu Mavsîl*, 1971, 1:625.

²³ El-Ezdî, *Târîhu Mavsîl*, 1971, 1:600; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:337.

erkek kardeşinin Musa b. Ali b. Sadaka olduğunu görmekteyiz.²⁴ Ayrıca eniştesi ve azılı düşmanı olan es-Seyyid b. Enes ile evli olan Bâbûnec bint Ali b. Sadaka'nın da kız kardeşi olduğunu biliyoruz.²⁵ Zarîk'in oğlu olup bin kişilik atlı birliğe komuta eden, savaşı yöneten oğlunun isminin de Ebu Sa'âlik olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.²⁶ Kızı Ümmü Muhammed ise Muhammed b. Hamid'in Zarîk'in tüm mallarının iadesi nedeniyle yazdığı şiir ile kaynaklara yansımıştır.²⁷ Bu ailedeki kadınların bile iyi yetiştirildiği ve duygularını şiirle ifade edebilecek seviyede olduğu görülmektedir.

Ailenin köle olduğu konusu da zihinleri kurcalayacak türdendir. Farklı kaynaklarda Ezd kabilesinin mevlası yani kölesi tabiri geçmektedir.²⁸ El-Ezdî'de geçen bir bilgide ise Musul valisi olan Ali b. Sadaka b. Dinar el-Ezdî'nin Alü'l-Muhtar yani Muhtar Ailesi'nin mevlası olduğu belirtilmektedir ki bu bilgi bu konuda herhangi bir tereddüde yer bırakmamaktadır. Ancak yine bazı soru işaretleri veya anlaşılmaya muhtaç konular bulunmaktadır. 750 gibi erken bir tarihte, Musul'da yaşanan bir katliamdan kurtulanlar arasında tek bir kişinin, İbn Zarîk'in isminin verilmesi bu ailenin sıradan bir aile olmadığını göstermektedir. Mevla olarak tabir edilen Ali b. Sadaka'nın Musul valisi olması, isyan edip etrafında birçok kişiyi toplaması da bu şahsın bir köle veya azat edilmiş bir köle olmayabileceğine işaret etmektedir. İsmi anılırken el-Ezdî, el-Mavsilî (Ezd kabilesinden, Musullu) tabirleri de bu kişinin Musul'dan olduğunu, savaşlardan kalma veya uzaktan getirilip satılan bir köle olmadığını göstermektedir.²⁹ Bu kelime belki de dost, arkadaş, yardımcı anlamında kullanılmıştır.

2. Zarîkilerin Yaşadığı/Hükmettiği Coğrafya

Zarîk ailesinin faaliyet gösterdiği bölge (İran, Irak, Azerbaycan, Ermenistan), İslam devletinin kurulmasından kısa bir süre sonra Hz. Ömer döneminde fethedilmiştir. İslâm fetihlerinden önce ve sonra bölgenin etnik ve dini yapısının önemli olduğunu vurgulamak gerekir. İslam tarihi kaynakları, Zerdüş'tün doğduğu yer ve Hurremîlerin merkezi olarak bu mintikayı

²⁴ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:625.

²⁵ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:617.

²⁶ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:602,618.

²⁷ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:625.

²⁸ Belâzürî, *Fütûhü'l-Büldân*, 1988, 1:322; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân Ülkelerin Fetihleri*, trc. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 377; İbnü'l-Fakih, *Kitabü'l-Büldan*, thk. Yusuf Rehavi (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1996), 581-584; Kudame b. Cafer, *El-Harac ve Sinaetü'l-Kitab*, 381.

²⁹ Belâzürî, *Fütûhü'l-Büldân*, 1988, 1:321; El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:543,601; En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, 1423, 22:228; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, 3:318; İbn Hazm el-Endülüsî, *Resâilu İbn Hazm el-Endülüsî*, 2:148; İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:348-349; İzzüddîn İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, thk. Yunus Apaydın (İstanbul: Bahar Yayınları, t.y.), 5: 5:551; İbnü'l-Fakih, *Kitabü'l-Büldan*, 1996, 581-584; Kudame b. Cafer, *El-Harac ve Sinaetü'l-Kitab*, 381.

gösterirler.³⁰ Buna istinaden İslam fetihlerinden sonra bu bölgede çıkan isyanlarda etnik ve dini farklılığın etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Anlaşıldığı kadarıyla burada yaşayan insanlar, İslam dinini tam olarak benimsememiş ve fırsat doğduğunda geriye dönmeye çalışmışlardır.

Zarîk ailesinin siyasi faaliyetleri anlatılırken İrmînîyye, Azerbaycan, Musul, Errân, el-Cibal, Kûhistan gibi coğrafya kavramlarının kullanıldığını görmekteyiz. O dönemdeki bu coğrafya tabirlerinin günümüzdeki karşılıkları ile ne kadar uyuytuğunu bilmek konunun daha iyi anlaşılmasında etkili olacaktır. İslam coğrafyacılarının anlattıklarına bakıldığında tarif edilen bölge kabaca günümüzdeki Ermenistan, Azerbaycan, İran'ın kuzeybatısı, Irak-İran sınırlarını oluşturan bölge ve Türkiye'nin doğu sınırlarını oluşturmaktadır. Zikredilen şehir, bölge ve ülke isimlerinden bu alanın içinde hüküm sürdükleri anlaşılmaktadır.³¹

Zarîk ailesinin en fazla ilişkilendirildiği şehir ise Musul'dur. Bu aileden bahsi geçen ilk kişi olan İbn Zarîk, Musul'da katliamdan kurtulmuştur. Ali b. Sadaka, Musul valiliği yapmıştır.³² Abbâsîlerle savaştıklarında Musul'a yönelmişlerdir. İlerideki konularda detayları verilecek bu bilgilerin yanında çoğu yerde bu ailenin Musul ile irtibatlı olduğu görülmektedir. Es-Seyyid b. Enes'in ölümünden sonra da Musul'un bu ailenin kontrolüne geçtiği anlaşılmaktadır çünkü Muhammed b. Humeyd, Abbâsî halifesi tarafından gönderilirken ilk yapacağı görevi Musul işini halletmesidir.³³ Bazı bilgilerden de Zarîk ailesi ve Abbâsîler arasında Musul'un sınır olduğu anlaşılmaktadır.³⁴ Hatta Abbâsîlerin Musul valisi es-Seyyid'in Zarîk'in damadı olması nedeniyle Zarîk'in Azerbaycan hududuna kadar bazı topraklarına el koyduğu bilgisi de mevcuttur.³⁵ Bu çalışmadaki bilgilere bakıldığında Zarîk ailesinin Musul'a kadar olan yerleri kontrol ettiği, bazen de Musul'a hakim olduğu görülmektedir. Tüm bunların haricinde bu konudaki belki de en dikkat çekici bilgi ise ailenin el-Mavsîlî nisbesi ile anılmasıdır.³⁶

³⁰ Belâzürî, *Fütûhü'l-Büldân*, 1988, 1:322; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, 3:319-320; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:284; İbnü'l-Fakih, *Kitabü'l-Büldan*, 1996, 582; Kudame b. Cafer, *El-Harac ve Sinaetü'l-Kitab*, 381; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yan*, thk. Ammar Rîyhâvî (Dımaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemîyye, 2013), 13: 13:370; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yan*, 2013, 14: 14:282-288.

³¹ Ahmed b. İshak el-Ya'kûbî, *el-Büldân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1422), 1:208; İbn Havkal, *Sûretü'l-Ard* (Beyrut: Dârü's-Sadr-Liden, 1938), 2:331; İbnü'l-Fakih, *Kitabü'l-Büldan*, 1996, 1:583; İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-Mamâlik* (Beyrut: Daru Sadr, 2004), 180; Müellifi Meçhul, *Hudûdü'l-'Aleml Mine'l-Maşrik ile'l-Mağrib*, thk. Yusuf El-Hadî (Kahire: Dârü's-Sikafe Li'n-Neşr, 1423), 1:164.

³² El-Ezdî, *Târîhu Mavsîl*, 1971, 1:543.

³³ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:352.

³⁴ El-Ezdî, *Târîhu Mavsîl*, 1971, 1:618.

³⁵ El-Ezdî, *Târîhu Mavsîl*, 1971, 1:617.

³⁶ El-Ezdî, *Târîhu Mavsîl*, 1971, 1:601.

Ailenin Musul ve Azerbaycan arasındaki dağlara hâkim olduğu da birçok tarihçi tarafından dile getirilmiştir. Tabi her devletin geçmişinde olduğu gibi mezkûr ailenin de dönemsel olarak hakimiyet alanında değişiklikler oluyordu. 209 (824-825) yılında tarihçiler Zarîk'in Musul ve Azerbaycan arasındaki dağlara hâkim olduğunu belirtirler.³⁷

205 ve 209 yılında (820-825 arası) Zarîk'in Abbâsî halifesinden onay alarak İrmînîyye ve Azerbaycan'a vali olarak atandığı belirtilmektedir. Bir yerde İrmînîyye suğru yani sınırı tabiri geçmektedir ki bu iki bölge çok geniş bir alana tekabül etmektedir. Aslında öncesinde zaten fiili olarak buralar veya buraların önemli bir bölümü ailenin elindedir. Abbâsî halifeliliğinden onay alınması, hakimiyetlerini meşrulaştırmaları ve aynı zamanda kontrol ettikleri alanı biraz daha genişletmeleri manasını taşımaktadır.³⁸ Said Paşa eserinde aynı konuyla ilgili olarak Zarîk'in Kürdistan ve Azerbaycan'daki valiliğinden bahsederek diğer tarihçilerin verdiği bilgileri tekrarlamakta, Zarîk'e bağlı yöneticinin Babek tarafından esir alındığını belirtmektedir.³⁹

Ailenin bir ayrı yönetim şekliyle iktidar bayrağını diktiği şehir Urmiye'dir. Kaynaklarda Sadaka b. Ali'nin kardeşleri ile Urmiye'yi ele geçirip burada saraylar inşa ettikleri belirtilmiştir. Sadaka burada ayrı bir iktidarın temellerini atmış ve kısa sürede hakimiyet alanını genişletmiştir.⁴⁰

Nizamülmülk'ün yazdıkları da Zarîk ailesinin hâkim olduğu bir başka sınırı dile getirmektedir. Nizamülmülk, Zarîk'in Irak Kûhistân'ına hakim olduğunu ve onu yenen Muhammed b. Hamîd'in başarısına karşılık Kazvîn, Meraga ve Azerbaycan'ın çoğunun kendisine verildiğini belirtmektedir ki bu da Zarîk'in elindeki yerlere işaret etmektedir.⁴¹ El-Hamevî, (قوهستان) kelimesinin aslının (کوهستان), manasının Farsça dağlık bölge olduğunu, Herat ile Nihavend,

³⁷ En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fî Fünûnî'l-Edeb*, 1423, 22:228; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, 3:318; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:348-349; Ayetullah Kızıl, *Diyyarbakırlı Said Paşa'nın Mir'âtü'l-İber Adlı Eserinin 9. Cildinin Transkripti ve Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 90.

³⁸ Said Ed-Deyeveçî, *Târihü'l-Mavsıl* (Musul: Matbûâtü'l-Macmei'l-İlmî el-İrâkî, 1982), 1:79; El-Ezdî, *Târihu Mavsıl*, 1971, 1:601,612; Şemsüddîn Ez-Zehabî, *Tarihü'l-İslam ve Vefâyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), 14:26; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, 3:318; Ebû'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fî-Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, 1. Bs (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1992), 10:198; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:315; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yan*, 2013, 14: 14:55; Taberî, *Tarihü't-Taberî-Tarihü'r-Rüsûl ve'l-Mülûk, Sıllatu Tarihü't-Taberî*, 8:601.

³⁹ Kızıl, *Diyyarbakırlı Said Paşa'nın Mir'âtü'l-İber Adlı Eserinin 9. Cildinin Transkripti ve Değerlendirilmesi*, 90.

⁴⁰ Belâzürî, *Fütûhü'l-Büldân*, thk. Abdullah Üneys et-Tabba' (Beyrut: Müessesetü'l-Maarif, 1987), 1:322; İbnü'l-Fakih, *Kitabü'l-Büldân*, 1996, 584; Kudame b. Cafer, *El-Harac ve Sinaetü'l-Kitab*, 381.

⁴¹ Nizamülmülk, *Sîyerü'l-Mülûk*, trc. Yusuf Bekkar (Beyrut: Darü'l-Menahil, 2007), 374-375.

Hemedan ve Berûcerd arasındaki yerlere tekabül ettiğini söylemektedir.⁴²

Belâzûrî, Meraga bahsinde Sadaka b. Ali'nin bu şehre hâkim olduğunu belirtmiştir. İfadesine göre Harun er-Reşîd'in kızlarına verilen bu bölgede Vecna el-Ezdî ve Ezd'in azatlısı Sadaka b. Ali isyan etmiş ve halife tarafından Huzeyme b. Hazm b. Huzeyme'nin İrmînîyye ve Azerbaycan'a vali olarak atanmıştır. Bu bilgiler Sadaka'nın Meraga şehrini kontrol ettiği anlamını taşımaktadır.⁴³ Bir başka yerde ise Zarîk'in babasından sonra İrmînîyye, Ezrebbiye ve Masiliyye topraklarına yürüyüp kendilerini zor durumda bıraktığı ve Merend halkı ile savaşıp çoğu topraklarını ele geçirdiği söylenmektedir.⁴⁴

Tüm bunlar değerlendirildiğinde Azerbaycan, İrmînîyye, Musul, Hûzistân ve el-Cibal bölgesi sınırları içerisinde zaman zaman topraklarını genişleten, toprak kaybeden, bazen asi bazen halifeye bağlı amir bir otorite zahir olmaktadır. Sınırları belirlemek istememizin asıl nedeni ise tarihçilerin Zarîk ve ailesinin hâkim olduğu sınırların çerçevesini çizmeye ihtiyaç duymamalarıdır. Tarihçiler hatta ellerindeki şehirleri bile zikretme ihtiyacı duymamış, genel coğrafya terimlerini kullanmışlardır. Tabi bu tercihleri egemenliklerinin sınırlı olduğu manasında anlaşılmamalıdır.

Ailenin hangi millete mensup olduğu konusunda doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı yerlerde el-Ezdî veya Ezd kabilesinin mevlası şeklinde geçmesi bu ailenin Ezd'den olduğu anlamına gelmez. Zira Ezd kabilesinin mevlası hatta bu kabileden Alû'l-Muhtar'ın mevlası denmesi ailenin Ezdî olmadığını göstermektedir. Fakat son temsilcileri olan Zarîk'in kardeşi ve kız kardeşi, babası, atalarının bilinmesi ve bunların Musul'da yaşamaları, kökenlerinin burada olduğuna işaret etmektedir. Eğer bu aile Ezd'den ise Ezd kabilesinin de Arap olması her şeyi malum kılmaktadır. Belki de Zurayk b. Âmir'in Hazrec, Ezd ve Kahtaniyye'den bir batin olması buna delil olarak gösterilebilir fakat yine de kesin olarak bir kanaat oluşturmaz.⁴⁵ İslamiyet'in yayılması ve bu coğrafyanın ele geçirilmesinden sonra Arap kabilelerin bu coğrafyaya yerleştiği, Orta çağ kaynaklarından rahatlıkla anlaşılabilmektedir.⁴⁶ Konumuzu yakından ilgilendiren es-Seyyid b. Enes'in Arap olduğu satır arasında geçen bir bilgiden anlaşılmaktadır.⁴⁷ Ortaçağ kaynaklarında çok da teyide muhtaç olmayan bölgedeki Arap varlığı, birçok tarihçi tarafından zikredilmiştir. Bunlardan biri olan İbn'ül-Fakih, konumuzla alakadar olan

⁴² El-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4:416.

⁴³ Belâzûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, 1988, 1:321.

⁴⁴ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:603.

⁴⁵ Yakut El-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Darü's-Sadr, 1977), 140-141; Kahhale, *Mu'camu Kabâilü'l-Arabî'l-Kadîme ve'l-Cedîde*, 2:471.

⁴⁶ İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:332.

⁴⁷ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:624.

Meraga'yı anlatırken fethedildikten sonra Mısır ve Şamlıların buraya yayıldıklarını belirtmiştir.⁴⁸

Zarîk ailesinin yaşadığı ve faaliyet gösterdiği bölgede Kürtlerin yoğun bir şekilde yaşamasından dolayı ailenin Kürt olma ihtimalini de değerlendirmek gerekmektedir. En fazla ilişkilendirildikleri şehir olan Musul'la ilgili en açık örnek Abbâsî halifesi Mansûr döneminde (754-775), 148 yılında (765-766) Kürtlerin bu şehre yayıldığının söylenmesidir.⁴⁹ İbnü'l-Esîr 158 olarak (774-775) bu tarihi verir.⁵⁰ Musul'un kuzeyinde, Dicle'nin doğusunda kalan Danes Dağı'nın ismini burada yaşayan Danesiyye denilen Kürtlerden aldığı belirtilmektedir. İbn Haldûn, 224 yılında (838-839) Musul ve çevresinde büyük bir Kürt isyanından bahsetmektedir. Liderleri Cafer b. Faharces önderliğinde isyan eden Kürtlere diğer milletlerden çok kişi tabi olmuş ve es-Seyyid b. Enes'in oğlu Abdullah, halife Mu'tasım tarafından üzerlerine gönderilmiştir. Ancak Danes Dağı'nda Kürtlere yenilmiş ve bu sefer Mu'tasım kölesi İtyâh'ı⁵¹ gönderip Kürtleri yenmiştir.⁵² Belâzûrî'nin kaydettiklerine bakıldığında bu bölgenin fethinden sonra Azerbaycan ve Musul çevresinde birçok yerde Kürtlerin yaşadığı ile ilgili kayıtlara rastlanabilmektedir.⁵³ Zarîk ailesinin faaliyet gösterdiği Azerbaycan ve İrmînîyye şehirlerinde de Kürtlerin yaşadığı kaynaklardan tespit edilmektedir. İbnü'l-Esîr, hicri 25. yılda Berza'a ve hemen ardından Beylekân'dan bahsettiğinde burada yaşayan Belâşicân Kürtleri ile ilgili kayıtları zikretmektedir.⁵⁴ Sonraki dönemlerde de Azerbaycan, İrmînîyye ve el-Cibâl'de yaşayan Kürtlerle ilgili kayıtlara rastlamak zor değildir.⁵⁵

⁴⁸ İbnü'l-Fakih, *Kitabü'l-Büldan*, 1996, 581.

⁴⁹ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:421.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:22.

⁵¹ İbn Haldûn'un bu şekilde kaydettiği isim İnak et-Türkî olmalıdır. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "İnak et-Türkî", *DİA* (İstanbul: TDV, 2000), 22: 256-257.

⁵² İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, 3:334; Erşak Polatyan, *El-Ekrad fi Hukbeti'l-Hilefeti'l-Abbâsiyye*, trc. Kesender Keşişyan (Beyrut: Aras-El-Farabi, 2013), 57.

⁵³ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Buldân Ülkelerin Fetihleri*, 2013, 234,372,378,381.

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, 1997, 2:459.

⁵⁵ Ebu Hanife ed-Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, thk. Abdü'l-mün'im Âmir (Kahire: Dâru l-hyâi'l-Kütübi'l-Arabi, 1960), 1:405; El-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1992), 1:343; El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 2:173,177,206; El-Himyerî, *Er-Ravdü'l-Mi'târ fi Haberil-Aktâr*, thk. İhsan Abbas, 2. Bs (Beyrut: Müessesetu Nasir Li's-Sekafe, 1980), 1:494; Takyüddîn El-Makrizî, *El-Mevâ'iz ve'l-tibâr bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 3:404; Şemsüddîn Ez-Zehebi, *Tarihu'l-Islam ve Vefayati'l-Meshahir ve'l-A'lam*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 1. Bs (Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 9-28: 12:667; İbn Abdülhak el-Bağdadî, *Merâsidü'l-İttilâ Alâ Esmâ'il-Emkine ve'l-Bikâ'* (Beyrut: Darü'l-Ceyl, 1412), 3:1140; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, 2:561; 3:334,481,513,618; 4:322,674; Cemalüddîn Yusuf İbn Tağrıberdî, *En-Nücûmü'z-Zâhire fi Mülûki'l-Mısır ve'l-Kâhire* (Kahire: Vizâretü's-Sikâfe ve'l-İrşâdü'l-Kavmî, t.y.), 6:617; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, 1997, 9:342; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, 1997, 7:107,202,203,261,368; Ebu Şame, *Uyûnü'r-Ravdeteyn fi Ahbârî'd-Devleteyn en-Nûriye ve's-Salâhiye*, thk. İbrahim Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1997), 1:403; Zeynüddîn İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbni'l-Verdî* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1996), 1-2: 2:74; İbn Kesîr, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî (Dâru'l-Hicr, 2003), 16:438,466;

Kürtlerin bu bölgelerde münferit olarak değil de aşiretler şeklinde yaşadıkları ve önemli hadiselerle anıldıklarının altını çizmek gerekmektedir. Fakat Zarîk ailesinin Kürt olduğu ile ilgili herhangi bir kayda rastlamadığımızı belirtmek isteriz.

3. Zarîk Ailesinin Siyasi Faaliyetleri

Bu aileden bilinen ilk şahıslar hakkındaki bilgiler çok sınırlıdır. Tarihçiler, olayları anlatırken önemli şahıslara odaklanır ve hadiselerin önemli kısımlarına değinirler. Bu kısımda Zarîkîlerin ilk fertleri hakkında sınırlı bilgiler verilirken Musul tarihçisi el-Ezdî sayesinde diğerleri hakkında detaylı bilgiler kayıtlara geçmiştir.

3.1. Musul Katliamı ve Aileyle İlgili İlk Kayıt (750/751)

Abbâsî Devleti'nin kurucusu olan Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed b. Ali b. el-Abbâs b. Abdullmutallib, 750 ile 754 yılları arasında halifelik yapmıştır.⁵⁶ El-Ezdî, İbnü'l-Esîr ve diğer tarihçiler bu hadiseyi detaylı bir şekilde anlatmaktadırlar. Seffâh, 132 (750) veya el-Ezdî'ye göre 133 yılında kardeşi Yahya b. Muhammed'i Musul'a vali olarak atamıştır. Musul'da yaşayanlar, valileri Muhammed b. Sûl'a "Has'am'ın azatlısının onlara valilik ettiği" gerekçesiyle isyan bayrağı çekip onu kendilerinden uzaklaştırmışlardı. Musullular, Ezd kabilesinin el-Mühelleb ailesinden Ermeniyye'ye vali olarak atanan kişiyi istiyorlardı. Halifeye mektup yazıp onun atanmasını istediler ve İbn Sûl'u kendilerinden uzaklaştırdılar. Seffâh ile mektuplaşan İbn Sûl, yerinde kalması emrini aldı. Seffâh, el-Mühellebî'nin arkadaş ve ağırlıklarını Musul'da bırakıp ayrılmasını istedi. Seffah, bazı komutanlarını gönderip teknesini deldirtti ve onu boğdurttu. Seffah, kardeşi Yahya b. Muhammed'i 12 bin askerle Musul'a vali olarak gönderdi. Caminin yanındaki emir köşküne yerleşen Yahya, bir süre Musullulara karışmayarak dediklerini yaptı. Sonrasında aralarından 12 kişiyi öldürdü. Savaşa hazırlanan şehir halkına garanti vererek camiye girenleri affedeceğini söyledi. İnsanlar camiye gidince de orada bekleyen askerleri onları öldürdü. Bu esnada isyana karışan ve karışmayan 11 bin kişinin öldürüldüğü söylenmektedir. Yahya, o kadar aşırıya gitmişti ki gece erkekleri öldürölüp ağıtlarını içittiği kadınları çocuklarıyla katletti. Sonra da gadre uğramış bir kadının ahvalinden şikâyet etmesi üzerine

Şemsüddîn Ahmed İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Darü's-Sadr, 1994), 7: 7:139; Kutbüddin Yûnîni, *Zeylu Mirâti'z-Zaman* (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1992), 1:37; İmâdüddin İsmail Ebü'l-Fida, *El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer* (Mısır: El-Matbaatü'l-Hüseyniyet'il-Mısıriyye, t.y.), 2: 3:47; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam ve Vefâyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, 41:352; Şehabüddin Ahmed El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, thk. Kamil Süleyman Cebûrî, Mehdi en-Necm ve Mehdi en-Necm (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, 1971), 25-26: 3:197-199; İbn Havkal, *Kitâbu Suretü'l-Ard* (Liden: Beril Matbaası, 1870), 205-289.

⁵⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "Ebü'l-Abbas es-Seffâh", *DİA* (İstanbul: TDV, 1994), 10: 10:283.

ordusundaki 4 bin zenci askeri öldürmekten çekinmedi. Tarihçiler, Musul halkının öldürülmesinin asıl sebebinin Ümeyyeoğullarına sevgilerini izhar etmeleri ve Abbâsî ailesinden hoşlanmamaları olduğunu belirtmişlerdir. Bir başka gerekçe olarak da banyo yapan bir kadının attığı bitkinin bir Horasanlının başına düşmesi ve Horasanlının eve girip aileyi katletmesi, ardından şehir halkının da Horasanlıyı öldürmesini zikretmişlerdir. Fakat valiyi reddedip şehirden çıkarmaları göz ardı edilemeyeceği gibi diğer nedenler de uygulanan vahşeti izah etmektedir.⁵⁷

İbnü'l-Esîr, bu olay esnasında zahid ve abid olup sahabelerden birçoğunu görmüş ve onlardan rivayetler getirmiş olan Ma'rûf b. Ebî Ma'rûf'un katledildiğini söyler ve öldürülen Musullulardan kimsenin ismini vermez.⁵⁸ El-Ezdî ise Şerîh b. Şerîh b. Amr b. Seleme el-Hûlânî, Vesâk b. eş-Şühâc, el-Arâhim b. el-Muhtâr el-Ezdiyân, Beni Sem'ûveyh'in cediti olan Ali b. Na'im el-Hümejdî, Zebîr b. İyâs ez-Zühî, köleleri Hakan b. Yezîd er-Rahbî'nin öldürülenler arasında olduğunu söyler. El-Muammer b. Eyyub el-Hemedânî'nin öldürüldüğü veya kurtulduğunu duyduğunu söylemektedir. El-Ezdî, bir başkasından rivayetle aman verilmesinden sonra İbn Sûl'un Musul şehrine yerleştiğini, insanların mescide girdiğini, at ve adamların mescidi kuşattığını ve çıkan insanları öldürdüklerini söyler. İlk çıkan kişinin abid biri olan Ma'rûf b. Ebi Ma'rûf ve oğlu olduğunu ve öldürüldüklerini anlatır. El-Ezdî değişik kaynaklardan rivayetler getirerek Musullulara Allah-peygamber adına aman verildiğini, ağlayan kadın ve çocukların seslerinin Yahya'ya gelmesi üzerine emri ile üç gün boyunca bu insanların katledildiklerini belirtir. El-Ezdî, devamında insanlardan ve çocukluklarında bu olaya maruz kalan kişilerin hatıralarını sıralamaktadır. Rivayetlerden birinde es-Seffâh'a neden Musul halkı öldürüldü sorusuna "bilmiyorum" cevabını verdiğini aktarmaktadır.⁵⁹ El-Ezdî, farklı kişilerden duyduklarını anlattıkça isimler, sayılar ve hikayeler değişmekte ve yeni hikayeler ortaya çıkmaktadır. Fakat özetlediğimiz şekilde es-Seffâh'ın kardeşi Yahya'nın eliyle insanlık dışı cinayetler işlendiği görülmektedir.

Bu hadiseleri anlatmamızın nedeni, İbn Hazm el-Endülüsî'nin bu hadiseye değinirken sarf ettiği tek bir cümledir. İbn Hazm el-Endülüsî, Ebû'l-Abbas es-Seffâh zamanındaki olayları anlatmakta ve Zarîk ailesi ile ilgili en eski kaydı ortaya koymaktadır. Onun dışındaki tarihçiler, olayda öldürülenlerden

⁵⁷ Ebû'l-Fida, *El-Muhtasar fî Ahbarî'l-Beşer*, 2: 1:213; El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:341-347; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, 25-26: 25:259; Şehabüddin Ahmed En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, thk. Abdulmecid Turhînî (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, t.y.), 22:37-39; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fî't-Tarih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitabü'l-Arabî, 2012), 5:33-34; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, t.y., 5: 5:360-361; Mîrhand, *Ravdatü's-Safa*, 3:434-435.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fî't-Tarih*, 2012, 5:34.

⁵⁹ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:341-346.

bahsederken İbn Hazm öldürülmekten kurtulan tek bir ismi zikretmektedir ve o isim de konumuzu doğrudan ilgilendirmektedir. Dediğine göre “Ebü'l-Abbas'ın (Seffâh) zamanında kardeşinin oğlu İbrahim, maksure yıkılıncaya kadar Musul halkına saldırmıştır. Camidekiler askerlere karşı koymuş ve kaçmayı başarmışlardır. Kurtulanlardan biri Sadaka el-Ezdî'nin dedesi İbn Zarîk idi.” İbn Hazm, Cemhere adlı eserinde ise İbrahim b. Yahya'nın⁶⁰ Musul halkını katlettiğini, 400 kişi civarında kimsenin askerlerle çarpışıp kurtulduğunu söylemektedir. İbn Hazm, Resâil'de sadece Sadaka el-Ezdî'nin dedesi olduğunu söylediği İbn Zarîk'in ismini zikretmiş ve konuyu noktalamıştır. Böylece konumuzu teşkil eden aileden bildiğimiz en eski isim Zarîk olmuş olmaktadır.⁶¹

3.2. Ali b. Sadaka b. Dinar'ın Musul Valiliği (191/806-807)

Aile ile ilgili erken dönemde net bilgilerden biri Musul tarihçisi el-Ezdî tarafından verilmektedir. El-Ezdî, Harun er-Reşid zamanında 191 yılında (806-807) Musul valisinin Ali b. Sadaka b. Dinar el-Ezdî olduğunu söylemektedir. Ali b. Sadaka b. Dinar'ın Alü'l-Muhtar'ın (Muhtar ailesi) azatlısı olduğunu zikreden müellif, onun Musul'da mutlu bir şekilde vefat ettiğinin rivayet edildiğini belirtmektedir.⁶² Bu bilgi sayesinde müphem olan azadlık-kölelik meselesi de izaha kavuşmaktadır. Bu detay bize gerçekten de kölelikten gelen birinin Musul valiliği gibi önemli bir mevkie ulaşabildiğini ve bu ailenin sadece isyan eden kişiler olmadığını ortaya koymaktadır. Sadaka b. Ali'nin valiliği bir yıl sürmüş görünmektedir. Sadece el-Ezdî'nin yazdıklarına bakıldığında bile Musul'da sık sık valilerin değiştiği, bundan ötürü o yıllarda bir yıllık valiliğin bile az bir süre sayılmayacağı görülmektedir.⁶³ Aynı şekilde 193 yılındaki kayda göre Muhammed b. el-Fadl'ın vali olduğu ve sonraki sene valinin yine değiştiği anlaşılmaktadır.⁶⁴

Aynı müellif bir başka yerde es-Seyyid b. Enes'in Ali b. Sadaka hakkında Abbâsî halifesi Me'mûn'a söylediklerini aktarır. İbn Enes, Ali b. Sadaka'nın fesat çıkaran bir serseri olduğunu, bir dağı ele geçirip orayı sahiplendiğini, Abbâsî halifesi Harun er-Reşid'in Ahmed b. Yahya el-Harşî komutasında üzerine asker

⁶⁰ İbn Hazm dışındaki tarihçiler, katliamı yapan kişinin Yahya olduğunu söylerler ama İbn Hazm iki eserinde de bu işin Yahya'nın oğlu İbrahim tarafından icra edildiğini belirtmektedir. İbn Hazm, her iki eserinde de İbrahim'in vali olarak atandığından bahsetmez ama bu işi yaptığını söyler. Diğer kaynaklar ise Yahya'nın vali olarak atandığını ve bu işi yaptığını söylerler. Kanaatimizce burada bir çelişki olmayıp baba-oğul beraber Musul'a gitmiş ve bu cürmü işlemişlerdir. Diğer tarihçiler asıl faili yani vali Yahya'yı anarken İbn Hazm ise daha detaya inerek belki de cürmü bizzat işleyen İbrahim'i zikretmiştir. İbn Hazm, Cemhere'de zaten Seffâh ve Yahya'nın zürriyetini anlatmakta olduğu için eksik bilgiye sahip olduğu şüphesine yer yoktur.

⁶¹ İbn Hazm el-Endülüî, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, 5. Bs (Dârü'l-Me'ârif, t.y.), 21; İbn Hazm el-Endülüî, *Resâilu İbn Hazm el-Endülüî*, 2:138,237.

⁶² El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:543.

⁶³ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:438,458,466,503,504,536,540.

⁶⁴ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:547.

gönderdiğini, el-Harşî'nin Ali'ye esir düşerek öldürüldüğünü Me'mûn'a söylemiştir. İbn Enes devamında ordusu yenilen Abbâsî halifesinin bu sefer işi ciddiye alıp Ali'nin üzerine asker göndermesi üzerine Ali'nin Horasan'a gittiğini ve ölünceye kadar orada meşgul olduğunu dile getirmiştir.⁶⁵ İbn Enes'in ifadeleri konumuz açısından kıymetli bilgiler ihtiva ederken bazı çelişkileri de beraberinde getirmiştir. İlk bilgide Ali b. Sadaka'nın Musul'da mutlu bir şekilde öldüğü söylenirken ikincisinde asi olarak Horasan'da öldüğü aktarılmaktadır. Fakat el-Ezdî, Musul'da mutlu bir şekilde öldüğünü söylüyorlar dedikten sonra "dedikleri gibiye" diyerek bu şekilde öldüğüne inanmadığını izhar etmiştir. İki bilgiden anlaşıldığına göre Musul valisi iken isyan eden Ali b. Sadaka'nın dağa yerleşerek Abbâsilerle mücadele ettiği, sonra da Horasan'a gitmek zorunda kaldığı görülmektedir.

3.3. Sadaka b. Ali'nin İlk Faaliyetleri

Bu aile ile ilgili bir diğer kayıt yine Harun Reşid döneminde geçmektedir. Birkaç tarihçi çeşitli vesilelerle Sadaka b. Ali hakkında kısa ama önemli bilgiler vermektedir. Bu tarihçilerin başında Belazurî gelmektedir. Belazuri, Meraga ve Urmiye bahsinde Sadaka b. Ali'ye değinmektedir. Meraga'nın kuruluşunu anlattıktan sonra bu şehrin Harun er-Reşid'in kızlarına verildiğini, Vecna el-Ezdî ile Ezd kabilesinin azatlısı Sadaka b. Ali'nin isyanları ve burada fesat çıkarmaları sonucunda er-Reşid döneminde İrmînîyye ve Azerbaycan'a Huzeyme b. Hazım b. Huzeyme'nin vali olarak tayin edildiğini, Huzeyme'nin buradaki surları tahkim edip asker yerleştirdiğini kaydetmektedir. El-Bez'de Babek isyanı sırasında insanların buraya sığınıp korunduğunu eklemektedir. Devamında Urmiye bahsinde yine Sadaka b. Ali b. Sadaka b. Dinar'dan bahsetmektedir. Kaydına göre Mecusiler, inançlarının temsilcisi olan Zerdüşt'ün Urmiye'den olduğuna inanmaktadırlar. Ezd kabilesinin azatlısı Sadaka b. Ali b. Sadaka b. Dinar, Urmiye halkıyla savaştıktan sonra şehre girmiş ve kardeşleri ile birlikte burada saraylar yaptırmıştır.⁶⁶ Belâzürî'den yaklaşık yarım asır sonra yaşamış olan Kudame b. Cafer (ö.948) ise Meraga bahsinde Sadaka b. Ali'ye değinmezken, Urmiye hakkında verdiği malumatlarda Sadaka b. Ali b. Dinar'ın bu şehirle ilgili kayıtlarını zikretmektedir. Verdiği bilgilere bakıldığında bu bilgileri Belâzürî'den aldığı cümleleri aynı şekilde kurmasından anlaşılmaktadır.⁶⁷ Bu konuya değinen bir başkası ise Kudame ile çağdaş olan İslam coğrafyacısı İbnü'l-Fakih'tir. Onun da Meraga ile ilgili verdiği bilgiler, Belâzürî'nin verdiği bilgilerden farksız değildir. Aynı şekilde Urmiye bahsinde de tıpkı Kudame gibi kaleme aldığı bilgileri

⁶⁵ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:602-603.

⁶⁶ Belâzürî, *The Origin of the Islamic State Kitâb Futûh al-Buldân*, thk. Francis Clark Murgotten (New York-London: Columbia University Selling Agents, 1924), 2: 2:26-27; Belâzürî, *Fütûhü'l-Buldân*, 1987, 462; Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân Ülkelerin Fetihleri*, 2013, 376-377.

⁶⁷ Kudame b. Cafer, *El-Harac ve Sinaetü'l-Kitab*, 380-381.

Belâzürî'den aldığı anlaşılmaktadır.⁶⁸

Elimizdeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Sadaka b. Ali'nin Meraga ve Urmiye civarında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Tarihçilerin ifadelerinden Vecna el-Ezdî ile Ezd kabilesinin azatlısı Sadaka b. Ali'nin ilişkisi soru işareti olarak kalmaktadır. Sadaka ile Vecna'nın isyanı birlikte mi çıkardıkları, farklı tarihlerde mi isyan ettikleri anlaşılamamaktadır. Fakat Sadaka b. Ali'nin Urmiye'yi tek başına alması, buraya yerleşmesi, saraylar yaptırıp hakimiyet kurması, Sadaka'nın yalnız olduğunu göstermektedir.

Bu bilgilerde muğlak kalan ikinci konu da Sadaka'nın hangi tarihte Meraga ve Urmiye'yi aldığıdır. Bunu anlamak için metin içinde veya öncesi-sonrasında geçen bilgilerin tahlil edilmesi gereklidir. İsmi Sadaka ile zikredilen Vecna b. Revvâd el-Ezdî hakkında pek fazla bilgiye ulaşılamamaktadır. Vecna'nın Mu'tasım zamanında Babek isyanı ile alakalı olarak Taberî'de zikredildiği görülmektedir. Babek isyanının tarihi (816-838) bilindiğinden bu sayede Vecna'nın yaşadığı dönemin bir aralığı ortaya çıkmaktadır.⁶⁹ Taberî'de tarihi muğlak olan aynı hadise, İbnü'l-Esîr'de geçtiği için olayın 220 (835) yılında olduğu görülebilmektedir.⁷⁰ Bu bilgilere bakıldığında Babek isyanının başladığı dönem (816-838) içerisinde Sadaka b. Ali'nin Urmiye'yi aldığı anlaşılmaktadır. Fakat Belâzürî'nin verdiği bilgilerde Vecna el-Ezdî ve Sadaka b. Ali'nin isyanı üzerine Harun er-Reşîd zamanında Huzeyme b. Hazım b. Huzeyme'nin İrmîniyye ve Azerbaycan'a vali olarak atandıkları belirtilmektedir ki bu da bahsedilen hadisenin en geç Harun er-Reşîd'in ölümü olan 809'da olabileceği anlamına gelmektedir. İbnü'l-Esîr'in tarihinin satır aralarında Huzeyme b. Hazım'ın Abbâsî halifesi el-Hadi İlelhak (785-786) ölümü sırasında etkin bir konumda olduğu görülmektedir.⁷¹ Bu bilgi ile de Huzeyme'nin halife Hadî'nin ölüm tarihi olan 785 yılı ve öncesinde Abbâsî devletinin merkezinde faal olduğu anlaşılmaktadır. Taberî tarihinde ise halife Me'mûn zamanında da (813-833) Huzeyme b. Hazım ile ilgili geçen bir kayda rastlanmaktadır.⁷² Yakût el-Hamevî'nin eserinde ise bu muğlaklığı giderecek daha net bir ifadeye rastlanmaktadır. Yakut, İbn Revvâd yani Vecna isyan edip ifsat çıkardığında Harun er-Reşîd döneminde (786-809) Huzeyme b. Hazım'ın⁷³ İrmîniyye ve Azerbaycan'a vali olarak atandığını zikretmektedir.⁷⁴ Bu da Sadaka b. Ali'nin 786-809 aralığı veya öncesinde Urmiye'yi aldığını ortaya koymaktadır. Fakat

⁶⁸ İbnü'l-Fakih, *Kitabü'l-Büldan*, thk. Yusuf Rehavi (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1996), 581-582.

⁶⁹ Taberî, *Tarihü't-Taberî-Tarihü'r-Rüsûl ve'l-Mülûk, Sıllatu Tarihü't-Taberî*, 9:12.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:389.

⁷¹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:99.

⁷² Taberî, *Tarih-i Taberî*, trc. M. Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, t.y.), 494.

⁷³ El-Ezdî ölüm tarihini 203 (818-819) olarak (Bağdat'ta) vermektedir. El-Ezdî, *Târihu Mavsıl*, 1971, 1:597.

⁷⁴ El-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 7:93.

babası Ali'nin 191'de (806-807) Musul valisi olması, Urmiye'deki hakimiyetinin 806-809 yılları arasında olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Babası Ali, Musul'da vali iken oğlunun da Urmiye'yi ele geçirip burada kardeşleri ile birlikte yerleşmesi ihtimali düşünüldüğünde ise bu hadisenin Harun er-Reşid (786-809) döneminde, babasının valiliği öncesinde olmuş olma ihtimali tekrar güçlenmektedir.

Es-Seyyid b. Enes ile Abbâsî halifesi Me'mûn arasında Zarîk (Sadaka b. Ali) hakkında geçen bir diyalogda aileyle ilgili önemli bilgiler verilmiş ve Zarîk'in isyan zamanını biraz daha netleştirmiştir. El-Ezdî rivayetinde Zarîk'in babasının (yani Ali'nin) Harun er-Reşid dönemindeki isyanı ve ölümünden sonra (ölümü 191 sonrası) Zarîk'in insanları etrafında toplayarak İrminiye, Ezrebiyye ve Mavsiliyye topraklarına yöneldiğini, Erran'ın sahibi Hamza'yı yenerek topraklarını ele geçirdiğini, Merend'in sahipleri ile savaşıp topraklarını aldığını ve Abbâsî sınırlarını geçip onları kalelere hapsedtiğini söylemektedir.⁷⁵ Seyyid b. Enes'in Zarîk hakkında anlattıkları o dönemi biraz daha aydınlatırken ailenin sahip olduğu toprakları, etkili oldukları yerleri ve eriştikleri gücü de ortaya koymaktadır.

Sadaka b. Ali ile kardeşlerinin beraber Urmiye'yi almaları ve bu civarda kaleler inşa etmeleri için mutlak hakimiyete, güce, zengin kaynaklara sahip olunması gereklidir. Ayrıca sarayların inşa edilmesi zaman aldığından bu süreçte savaş halinin olmaması gerekmektedir. Tarihçiler, Sadaka b. Ali'nin Urmiye halkı ile savaşarak şehri ele geçirdiğini söylese de buranın inşa ve tahkiminin ardından insanların buraya yerleştiğini belirtmektedir.⁷⁶ Bu doğrultuda Sadaka ve kardeşlerinin güçlü oldukları ve amaçlarına ulaştıkları söylenebilir.

3.4. Babek İsyanı (816-838)

Zarîk ailesi ile aynı dönem ve aynı coğrafyada ortaya çıkan Babek İsyanı, Abbâsî Devleti'ni uzun bir dönem meşgul eden, devletin hakimiyetini sarsan ve kaynaklarını heba eden ciddi bir harekettir. Elbette ki her olayda olduğu gibi bu isyanın da birçok nedeni vardır. Bu sorunun cevabı Azerbaycan-İran coğrafyası ve Emevî, Abbâsî tarihinde bulunabilir.

Babek isyanının en önemli nedenlerinden biri, dini ve etnisitesi farklı olan bir iktidarın bölgede hakimiyet kurmasıdır. Bu hareket hem dini hem de etnik olarak bölgenin yabancısı olan Arapların hakimiyetine yerli halkın bir itirazıdır. Tarihçilerin yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla bu isyanın lideri olan Babek, Abbâsî otoritesine karşı çıktığı gibi dini anlamda da eski inancı ile hareket etmiştir. Hz. Ömer döneminde İran ve Azerbaycan üzerine gönderilen ordular bu coğrafyayı ele geçirmiştir. Dönemin en güçlü devletlerinden olan Sasanî İmparatorluğu, Müslümanlar karşısında kısa sürede çözülmüş ve şehirlerinin

⁷⁵ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:602-603.

⁷⁶ Kudame b. Cafer, *El-Harac ve Sinaetü'l-Kitab*, 381.

anahtarlarını Müslümanlara teslim etmek zorunda kalmıştır. Hz. Ömer dönemindeki fetihler (632-644) ve sonrasında İran, Azerbaycan ve İrmîniyye'nin alındığı görülmekte fakat bölgede cereyan eden çeşitli isyanlar ve bu isyanların karakteri, yerleşik unsurların yeni durumu kabullenmedikleri anlamına gelmektedir.

Bu isyanın Abbâsî tarihindeki en büyük isyan olduğu, Abbâsî devletini fazlasıyla yıprattığı söylenebilir. Her ne kadar Abbâsîler bu isyanı yaklaşık yirmi yıllık bir süreçte bastırabilmeyi başarmışlarsa bile uzun bir süre izlerini silememişlerdir.⁷⁷

İran, Azerbaycan ve Ermeniyye fetihlerine bakıldığında buralarda şiddetli savaşların yaşandığı, Sasanîlerin rahatlıkla teslim olmadıkları görülmektedir.⁷⁸ Bu süreçte direnişin fayda veremeyeceğini anlayan şehrin hakimleri anlaşma yoluyla teslim olmuşlardır. Anlaşmalarda cizye ve haraç gibi vergiler dışında (hatta Farsça haraç defterleri Arapçaya çevrilmişti) iskân edilen Araplar için yaşam alanı açılıyordu. Bu da yerli halkın elindeki toprakların el değiştirmesi manasına geliyordu. Arapların dışındaki diğer milletlerden bazılarının da hakimiyetlerini ve mülklerini koruyamayıp göç ettikleri görülmektedir.⁷⁹ Konumuzla ilgili olan Ezd kabilesinin de İslam fetihlerinin başlangıcından o döneme kadar bahsi geçen yerlere dağıldığı, İslam tarihindeki birçok olayda asker, komutan veya taraf olarak yer aldıkları, İslam fetihlerinden sonra birçok yerde ve özellikle Musul, İran ve Azerbaycan'da çok etkili oldukları görülmektedir.⁸⁰

Babek'in mensup olduğu Hürremiyye inancını, İslam tarihçilerinden öğrenmek mecburiyetindeyiz. Bu mecburiyete rağmen Babek'in İslam'ın zuhurundan önce İran'da sapık fikirler ortaya atan Mazdek'in, Mani'nin bir devamı olduğu konusundaki iddialara ihtiyatlı yaklaşmamız gerekmektedir. Zira uzun, zor, masraflı, kanlı ve tehlikeli bir yirmi yıllık mücadele, Abbâsîleri ve Müslüman tarihçileri Hürremiye mensuplarını kötüleme, tahkir etme yoluna sevk etmiş olabilir. Bu zümrenin tenasüh (ruh göçü) ve anne ile kız kardeşlerin helal olduğuna inandıkları iddia edilmiştir. Kaynaklarda Babek'in veledü'z-zina yani gayrimeşru bir çocuk olarak dünyaya geldiğinin söylenmesi de kanaatimize

⁷⁷ Mehmet Azimli, *Abbâsîler Dönemi Babek İsyanı*, 1. Bs (Ankara: İlahiyat, 2004), 9.

⁷⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân Ülkelerin Fetihleri*, 2013, 289,296,299,301.

⁷⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân Ülkelerin Fetihleri*, 2013, 339,340,341,348,350; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, 25-26: 197-199.

⁸⁰ Asif Adilov, *Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Müslüman Hanedanlığı: Revvâdîler (IV-V/X-XI. Yüzyıllar)* (Yüksek Lisans, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 30-60; İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, thk. Ahmet Ağırakça (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 3: 3:238,248,259,468,470,480,494; İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, thk. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 4: 4:131,186; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:311.

göre sahadaki mücadelenin propagandaya evirildiğine işaret etmektedir. Hatta İbnü'l-Esîr'in eserinde bile inanılması çok güç nitelermelere rastlamak mümkün olmaktadır. Nihayetinde bu mücadele bir varoluş mücadelesi idi ve Babekîler yaşlı, kadın ve çocuk demeden Müslümanlara acımıyordu.⁸¹

Araştırmacılar bu isyanın nedenlerini çeşitli başlıklar altında toplamışlardır. İlk dönem İslam fetihlerinin hızı, mevali anlayışı, kültürel tepki, ağır vergiler ve iskan siyasetinin yanında elbette Abbâsîlerin kuruluşlarının ilk aşamasından o tarihe kadar büyük imparatorluk sınırlarına hakim olmadaki zorluk ve o isyanın arifesindeki hilafet mücadelesi bu isyana zemin hazırlamıştır.⁸² Bu ortamın olgunlaştığı 201 (816) yılında Babek, Abbâsî iktidarına karşı isyan bayrağını kaldırmıştır.⁸³ Dağlık bir bölgede, engebden dolayı orduların girmesi, hareket etmesi zor olan Bezz şehri/kalesini merkez edinmesi askeri dehasının dışında onu başarılı kılan en önemli stratejilerinden biriydi. Dağların arasındaki bu şehrin Azerbaycan ve Arran⁸⁴ arasında olduğu İslam coğrafyacıları tarafından zikredilmektedir.⁸⁵

Babek isyanının ilk yıllarından olan 202 senesinde (817-818) konumuzun merceğinde olan Musul'un karışık olduğu, Benü'l-Hasan ve Ezd kabilesi arasında fitne yaşandığı zikredilmektedir. Ebu Yezid el-Horasanî'nin Me'mûn tarafından vali olarak gönderildiği, Ezd kabilesini aşamadığı için aracılıkla şehre girdiği belirtilmektedir. Aynı yazar bir rivayete göre 202 yılında Muhammed b. Said b. Malik'in şehirde valilik yaptığını belirtmektedir. Sonrasında yine aynı tarihçiden konumuzla yakından alakadar olacak kişi olan

⁸¹ El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, 25-26: 26:56; El-Yâfî, *Mir'âtü'l-Cinân ve İbretü'l-Yakzân*, thk. Halil Mansur (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 2:43,60-62; En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûnî'l-Edeb*, 1423, 22:258; Şemsüddîn Ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavud, 11. Bs (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985), 1:282,284,302; Ez-Zehabî, *Tarihü'l-İslam ve Vefâyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, 16:7-10,11,24; 39:195; Ahmed b. Muhammed Gaffârî, *Târîh-i Nigâristân*, thk. Aka Murtaza (Tahran: Hafız, 1454), 64; Handmir, *Tarihu Habisi's-Siyer* (Tahran-Hıyabanşahabad: İntişarat-ı Hiyam, 2000), 2:263; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, 3:319-322,326; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem ve Teakibü'l-Himem*, thk. Seyyid Kesrevi Hasan (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 3:367; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:284; İbnü'n-Nedîm, *El-Fihrist*, trc. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 1067; Kızıl, *Diyanbakırlı Said Paşa'nın Mir'âtü'l-İber Adlı Eserinin 9. Cildinin Transkripti ve Değerlendirilmesi*, 89; Mes'ûdî, *Mürücû'z-Zehab ve Me'âdinü'l-Cevher*, thk. Kemal Hasan Merî (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 4:46-49; Mîrhând, *Ravdatü's-Safa*, 464; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan*, 2013, 14: 14:178,282-288.

⁸² Azimli, *Abbasiler Dönemi Babek İsyanı*, 38-56; Hakkı Dursun Yıldız, "Bâbek", *DİA* (İstanbul: TDV, 1991), 4: 376-377.

⁸³ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:586; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:284; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan*, 2013, 13: 13:370.

⁸⁴ Kür ve Aras nehirleri arasında yer alan Ortaçağ'da Kafkasya'da bir bölge. Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Arrân", *DİA* (İstanbul: TDV, 1991), 3: 394.

⁸⁵ Azimli, *Abbasiler Dönemi Babek İsyanı*, 88.

Es-Seyyid b. Enes el-Yahmedî el-Ezdî'nin vali olarak atandığını görmekteyiz.⁸⁶

201 yılında başlayan Babek İsyanı, kısa sürede yayılarak Abbâsîleri zor durumda bırakacaktır. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla isyanın başladığı ilk dönemde Azerbaycan ve İrmîniyye'de Zarîk b. Ali'nin hâkim olduğu ve Abbâsî halifesinden kopuk bir şekilde bu bölgeyi yönettiği anlaşılmaktadır. Babek'in kontrol ettiği bölge ile Zarîk'in hâkim olduğu yerler düşünüldüğünde birbirlerine çok yakın oldukları anlaşılmaktadır.

3.5. Musul Valisinin Zarîk'i Me'mûn'a Şikâyet Etmesi 204 (819-820)

204 yılında Zarîk hakkındaki ilk somut bilgilerden birine rastlanmaktadır. Musul valisi Seyyid b. Enes, halife Me'mûn Rusâfe'deyken yanına gitmiş ve onunla görüşmüştür. O esnada Muhammed b. el-Hasan b. Salih el-Mavsîlî el-Hemedânî, halifeye es-Seyyid'i şikâyet ederek kendisine zulmettiğini ve kardeşlerini katlettiğini söylemiştir. Halifenin "Seyyid sen misin" sorusuna "Seyyid sizsiniz, ben Enes'in oğluyum." diye nezaketle cevap vererek onu memnun etmiştir. Halife, el-Hemedânî'nin hakkındaki iddialarını sorunca Seyyid b. Enes söz konusu iddiaları kabul ederek nedenini açıklamıştır. Harici olan Mehdi b. Ulvân'ı halifenin ülkesine sokup minberine çıkarttıklarını, davetini kaldırdıklarını ve bu nedenle onlarla beraber olanları öldürdüğünü dile getirmiştir. Bu sözler üzerine Me'mûn, Seyyid b. Enes'i affetmiş ve onun Musul valiliğini sürdürmesini istemiştir. Bu diyalogun dışında sadece el-Ezdî'nin verdiği bilgiler Seyyid b. Enes'in halifeyi neden ziyaret ettiğini açıklamaktadır. Seyyid b. Enes⁸⁷ halifenin yanına vardığında berberinde getirdiği bir kutuda Azerbaycan ve İrmîniyye'den getirilmiş olan kırk çeşit maden bulunuyordu. İçinde altın, kurşun, demir, cıva ve arseniğin de bulunduğu kırk madeni halifeye göstererek bunların tümünün Zarîk b. Sadaka'nın elinde bulunduğunu söylemiş ve ne kadar mala sahip olduğunu yani zengin olduğunu ifade etmiştir. Sonrasında halifeden yetki isteyerek onunla savaşıma izni istemiş ve bu izin kendisine verilmiştir.⁸⁸

Bu bilgi sayesinde Zarîk'in Azerbaycan ve İrmîniyye'ye hâkim olduğu, Abbâsî hilafetine bağlılığı ve en önemlisi de ekonomik gücü anlaşılmaktadır. Basit bir ifade ile Zarîk'in sahip olduğu mal ve iktidar, Abbâsîlerin Musul valisinin gözünü kamaştırmıştı. Hatta Musul valisi durumu paylaşınca aynı duygular halifede de tezahür etmiş ve Zarîk'in sahip olduklarının savaşı ile kendisinden

⁸⁶ El-Ezdî, *Târîhu Mavsîl*, 1971, 1:590,595.

⁸⁷ İbnü'l-Esîr ve İbn Haldun gibi tarihçiler onun bu sene Musul valisi olarak atandığını söylerler. Halbuki Musul tarihçisi el-Ezdî, daha önceden Seyyid b. Enes'in Musul valisi olduğunu belirtmiştir. İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, 3:317; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:311.

⁸⁸ Ed-Deyeveçî, *Târihü'l-Mavsîl*, 1:78; El-Ezdî, *Târîhu Mavsîl*, 1971, 1:600; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:311.

alınmasına izin vermiştir. Daha önceden geçtiği üzere Sadaka ve kardeşlerinin Urmiye ve çevresine hâkim oldukları ve kendileri için saraylar yaptırdıkları anlatılmıştı. Sonrasında kurdukları şehir ve düzenin içerisine insanların dahil olduğunun söylenmesi o insanları cezbedecek maddi varlığının olması gerektiğini düşündürmektedir. Bu bilgi sayesinde de kendileri ile savaşmasına rağmen orada hayatlarını sürdüren halkın neden onların sistemine dahil oldukları somutlaşmaktadır. Mezîkûr bilgide ön plana çıkan bir başka husus ise Zarîk'in yönettiği bölgenin sınırlarıdır. Urmiye'ye hâkim olduktan sonra kısa süre içinde sınırlarını genişlettiği anlaşılmaktadır. Zira Seyyid b. Enes'in Azerbaycan ve İrmîniyye'den kırk maden getirmesi, Zarîk'in bu iki bölgenin tamamına değilse de önemli bir bölümüne sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Abbâsî hilafeti ile Zarîk'in barış halinde olmadığı ve Zarîk'in kendi bölgesinde müstakil hareket ettiği anlaşılmaktadır.

3.6. Zarîk'in İrmîniyye ve Azerbaycan Valiliği 205 (820-821)

Abbâsî yönetimi ile arası iyi olmayan Zarîk, Abbâsî ordularının Babek karşısında başarısız olduğunu ve bu durumun Abbâsî halifesini zor durumda bıraktığını görünce, bundan istifade etmeye çalışarak hem Abbâsî yönetimi ile arasını düzelterek hem de Azerbaycan ve İrmîniyye'deki Abbâsîlerin meşru temsilcisi olacağı bir hamle yapmıştır. Olaylar şu şekilde gelişmiştir:

“205 (820-821) yılında Zarîk b. Ali b. Sadaka el-Ezdî el-Mavsîlî, Babek ile savaş konusunda Me'mûn ile haberleşti ve ona bu işle başa çıkacağı konusunda güvence verdi. Zarîk, Me'mûn'un İrmîniyye'ye vali olarak atayıp Babek ile savaşması için görevlendirilen İsa b. Muhammed'in başarısızlığını duyunca Ebu Sehl adında bir arkadaşını halifenin katiplerinden biri olan Ahmed b. el-Cüneyd'e gönderdi. Me'mûn'a ulaştırmasını istediği mektupta İrmîniyye suğru ve Azerbaycan'ın kendisine verilmesi karşılığında Babek ile hakıyla savaşacağını belirtti. Ahmed de bu mektubu Me'mûn'a verdi. Me'mûn da isteğini kabul ederek onu İrmîniyye ve Azerbaycan'a vali olarak atadı. Ahmed b. el-Cüneyd ondan alınan haraca ortak olmasını istedi ve isteği kabul edildi. Ahmed b. el-Cüneyd ona valilik ve anlaşma akdini gönderdi. Ahit geldiğinde Zarîk, at ve adam topladı. Musul ve çevresindeki aşiretlerine haber gönderip yardım istedi ve çok sayıda insan ona vefa gösterdi. Azerbaycan'ın içlerine kadar ilerledi, aşiretlerinden ve etrafında toplananlardan 50 bin atlı ve yaya ile Azerbaycan'a girdi. Erdebil şehrine ulaşip kışın oraya saldırdı. Havanın kötü olmasından çekinerek asker kaybıyla oraya girmek istemedi. Kavâdiyân dağlarına kar yağınca İrmîniyye'ye yönelip orada kışladı. Azerbaycan'daki ileri gelenlerden biri olan Muhammed b. Hamid el-Hemedânî ona “Bu senin ilk başarısızlığının başlangıcıdır, iki dağ arasına girip İrmîniyye'ye yöneldiğinde düşmandan emin olamayacaksın. Adamların dağ patikalarında olacak, adamların onlara bir şey yapamayacak, selametle İrmîniyye'ye gittiğinde bile adamlarını zapt edemeyeceksin, uzadıkça işin kötüye gidecek, düşmanla

karşılaşmak istemeyip evlerine dönmek isteyecekler. Halife senden haraç alacak. Bundansa Azerbaycan'da evine, toprağına ve aşiretlerine yakın kal" dedi. Fakat Zarîk onun bu görüşünü kabul etmeyerek yola koyuldu ve Berzaa'da kışladı.

Ahmed b. el-Cüneyd, Medinetü's-Selam'dan gelerek Erdebil'e ulaştı. Babek'in ortaya çıkmasından beri birilerinin gitmediğı bir yoldan gitmek istiyordu. Yanında, bin atlısı ile Ebu Saalîk b. Zarîk, bin atlısı ile Ahmed b. Ravh el-Hemedâni el-Mavsîlî ve tüccarlar ticaret metaı ile Erdebil'den ayrıldı. Muhammed b. Hamid yanına gidip ona hac yolundan gitmemesini söylediye de Ahmed b. el-Cüneyd reddederek bunun gerekli olduğunu belirtti. Sindebaya Nehri'ne geldiklerinde onun kulaklarına "Allah bu yüzlere rahmet etsin" diye fısıldadı. Muhammed b. Hamid, Bezz ve Kûkân dağları arasına geldiğinde Hâtem b. Fîrûz, Babek'in at ve adamları ile onlara saldırdı. Aralarında muharebe başlayınca Ebu Sa'alik b. Zarîk, Ahmed b. Ravh ve Yemenli adamları ayrıldılar. Ahmed b. el-Cüneyd esir düştü ve tüccarlar yağmalandı.

Zarîk, Berzaa'da kışlamış, yolculuk için uğraşmamış, adamlarının durumunu iyileştirmeye çalışmış sonra da Berzaa'dan Azerbaycan'daki menziline gitmiş, bir şey yapmamıştı. Me'mûn, Zarîk'in Azerbaycan ve İrmîniyye'den Babek ile savaşmadan çekildiğini duyunca Seyyid b. Enes el-Ezdî'yi çağırdı ve Zarîk hakkında duyduklarını sordu. Es-Seyyid ona 'Ey Emirü'l-Müminin! Bu adamda itaat etmez bir karakter varken nasıl onda itaat hasıl olur? O, fesat çıkaran bir serserinin oğludur. Bir dağa sığındı ve orayı sahiplendi. Kendisine tabi olanlarla ayrı düştü. Er-Reşid üzerine Ahmed b. Yahya el-Harşî'yi gönderdi. Dağda zora düşüp Ali b. Sadaka'ya esir düştü ve öldürüldü. Er-Reşid'in üzerine asker gönderdiğini duyunca Horasan'a doğru gitmek zorunda kaldı. Orada vefat edinceye kadar meşgul oldu. Ondan sonra fitne arttı ve çevresindeki dağ ve tarlalara hakim oldu. Sonrasında oğlu Zârîk kontrolü eline alarak etrafına insanları topladı. İrmîniyye, Ezrebiyye ve Mavsiliyye topraklarına yürüdü. Bir keresinde Erran'ın sahibi Hamza ile savaşarak ondan elli köy, maden ve meraların bulunduğu kasabaları aldı. Bir keresinde Merend ehli ile savaşp çoğu topraklarını alarak önde gelenlerine boyun eğdirdi. Bir keresinde bize doğru yaklaşık otuz bin atlı ile saldırarak bizi şehirlerimizde hapsetti. İnsanların tümü şehirlerde perişan oldular.' Bunun üzerine Me'mûn, es-Seyyid'i onunla savaşarak elindekileri almakla görevlendirdi."⁸⁹

⁸⁹ El-Ezdî, *Târîhu Mavsîl*, 1971, 1:601-604; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, 3:318; İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, 10:198.

Babek'in Abbâsîlere karşı isyanı Zarîk'e iyi bir fırsat sunmuş ve kendisi de akılcıca bir hamle yapıp bundan istifade etmişti. Fakat Babek ile savaşmaktan geri durması onun kazanımlarını boşa çıkarmıştır. Sahip olduğu saltanat, toprak ve zenginlikleri elde etmek isteyen Musul valisi es-Seyyid b. Enes gibi kimselerin var olması da daha kötü bir mecraya doğru sürüklenmesine neden olmuştur. Es-Seyyid b. Enes, Zarîk'in bu durumundan faydalanmış ve Abbâsî halifesinden onunla savaşma ve elindekileri alma iznini almıştır. Elindekilerinin alınması izni ve vurgusu aslında gerekçenin tek nedeni olabilir. Belli ki Zarîk'in sahip olduklarının kaderi, Zarîk'i şikâyet edenler tarafından önemsenmiş ve garanti edilmiştir. Tüm bunlar bir araya getirildiğinde Abbâsî halifelığının de pragmatist davrandığı anlaşılmaktadır.

3.7. Zarîk ile Abbâsîler Arasında (Es-Seyyid b. Enes) Savaş 206 (821-822)

206 yılı ile ilgili el-Ezdî'nin kaydettiği bilgilerde iki tarafın tekrar karşı karşıya geldiği görülmektedir. Zab kıyısında savaşan taraflardan sayıca daha üstün olan Zarîk'in ordusu galip gelmiştir. Es-Seyyid b. Enes'in yanında savaşan ve esir düşen ez-Zeyal olarak bilinen Deleveyh b. Marzûk b. Mulâ'ib el-Yahmedî'nin yaşadıklarından bahsedilmektedir. Sadaka'nın yanına getirildiğinde Sadaka'nın onunla alaycı bir dille konuştuğu anlatılmaktadır. Boynu vurulmadan önce abdest alıp namaz kılmak istediğinde Zarîk'in adamlarından olan Benu İmran b. Halid, Zeyd ve Süleyman'ın oraya geldiği ve Deleveyh'i aralarına alıp onu kurtardıkları zikredilmiştir. Onların bu iyiliklerine binaen Ebu Cafer b. Ebî'l-Mesnâ 'Benu İmran'ın Benu Deleveyh üzerinde olan minnetinin emsali yoktur.' demiştir.⁹⁰ El-Ezdî, savaşın nedenini belirtmemiş olsa da taraflardan birinin halifeden savaş yetkisi aldığını biliyoruz. Muhtemelen Zarîk de olan bitenlerden haberdar olmuş ve es-Seyyid'in üzerine yürümüştür. İki tarafın Zab'da karşılaşması ve Zarîk'in ordusunun es-Seyyid'in ordusundan birkaç fazla olması Zarîk'in es-Seyyid'den önce davrandığına ya da ondan daha güçlü olduğuna işaret etmektedir.

3.8. Zarîk ile Musul Valisi es-Seyyid Arasında Barış 208 (823-824)

Aradan geçen iki yılın ardından Zarîk, yirmi bin kişilik ordusuyla es-Seyyid ile savaşmak üzere Bâcebârâ'ya⁹¹ gelmiştir. Es-Seyyid, elindeki tekne ve diğer şeylerle Musul'da düşmanına karşı koymaya çalışmıştır. Ahmed b. Ömer el-Adevî dört bin atlı ile ona yardıma gelip Deyrû'l-A'la'ya yerleşmiş fakat iki tarafı barıştırmak için çabalamıştır. Komşuları olduğu için onları barıştırmak istediğini ve eğer barışmazlarsa mazlumun yanında yer alacağını iki tarafa bildirmiştir. Teknede bir araya gelmeyi kabul etmeyen Zarîk, Musul'dan çıkan

⁹⁰ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:604-605.

⁹¹ Aynı sayfada muhakkik Mu'cemü'l-Büldân'dan aldığı bilgi ile bu yerleşimin Musul'un iki mil doğusunda olduğunu belirtmiştir.

es-Seyyid ile Dicle'nin kenarında buluşmuş ve barış sağlamıştır.⁹²

Devam eden husumetin savaşa dönüştüğü bu hadisenin nedenine değinilmemiştir. Abbâsî desteğine rağmen es-Seyyid'in Zarîk karşısında bir şey yapamaması, zaaf içinde olduğunu göstermektedir. El-Adevî'nin araya girip onları barıştırması es-Seyyid'i kurtarmış gibi görünmektedir.

3.9. Babek ile Savaş 209 (824-825)

Taberî ve İbnü'l-Esîr'in başını çektiği tarihçiler 209 (824-825) Abbâsî halifesi Me'mûn tarafından Zarîk olarak bilinen Sadaka b. Ali'nin Babek ile savaşı için İrmîniyye ve Azerbaycan'a vali olarak atandığını söylerler. Ahmed b. Cüneyd b. Ferzendî el-İskâfî onun adına bu savaşı yürütmüş ancak başarısız olmuş ve yerine İbrahim b. el-Leys b. el-Fadl et-Tecîbî Azerbaycan valiliğine atanmıştır.⁹³ El-Ezdî, bu bilgilerin benzerini 205 yılında (820-821) detaylı şekilde vermektedir. El-Ezdî'nin verdiği detaylı bilgiler nedeniyle hadisenin 205 yılında olduğu ikna edici olmaktadır. Fakat birden fazla tarihçi Zarîk'in 209 yılında Babek ile savaşmak için Abbâsî halifesi tarafından görevlendirildiğini söylediğinde bir tarih hatası değil de ikinci kere bir görevlendirme olduğu akla gelmektedir. El-Ezdî'nin 209 yılındaki kaydı belki de bunu izah etmektedir. El-Ezdî, 209 yılında İbrahim b. Leys'in Azerbaycan'a vali olarak atandığını fakat Zarîk'in Azerbaycan ve İrmîniyye'de hakim olduğunu belirtmektedir.⁹⁴ Bu haliyle el-Ezdî dışındaki tarihçilerin önceden yani 205 yılında başlayan olayları anlatarak 209 yılında gerçekleşen atamayı dile getirmiş olabilecekleri söylenebilir.

3.10. Sadaka'nın es-Seyyid b. Enes Üzerine Yürümesi 210 (825-826)

Es-Seyyid'in vali olduğu Musul'da Süleyman ve Zeyd b. İmran'ı hapsedtiği, kapıları üzerlerine kapatıp onlara küçük bir pencereden yiyecek ve içecek verdiği anlatılmaktadır. Kardeşler, Zarîk b. Ali'ye haber göndererek es-Seyyid'e karşı ondan yardım istemişlerdir. Bâbüne bint Ali b. Sadaka ile evli olan es-Seyyid'in Sukû'l-Ahad, Bâseydâ, Bâşebîsâ, Bâûsâ ve Azerbaycan hududuna kadar olan yerlerde Benu Sadaka'nın arazilerine hakim olduğu ve aralarında vuku bulan savaşın ardından Yahya İbnü'l-Kasım el-Abdî'nin onları

⁹² El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:610.

⁹³ Et-Taberî, *Tarihü't-Taberî* (Beyrut: Dârü't-Türâs, 1387), 8:601; Ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006), 8:382; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, 3:318; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem ve Teakibü'l-Himem*, 3:397; İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, 10:198; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, 1997, 5:539; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, 1991, 6: 6:337; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, 1991, 6: 6:337; Kızıl, *Diyanbakırlı Said Paşa'nın Mir'âtü'l-İber Adlı Eserinin 9. Cildinin Transkripti ve Değerlendirilmesi*, 90-91; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan*, 2013, 14: 14:55.

⁹⁴ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:612.

barıştırdığı zikredilmektedir.⁹⁵ 208'de gerçekleşen barışın ardından 210 yılında tekrar husumetin savaşa evirildiği, bu zaman aralığında es-Seyyid'in Zarîk ailesinin bazı topraklarını ele geçirdiği görülmektedir. Müellif, es-Seyyid tarafından ele geçirilen yerlerin isimlerini zikretmektedir. İki kardeşin es-Seyyid'in hasımlarından yardım istemesi Zarîk'i harekete geçirmiş ve aralarına giren el-Abdî onları barıştırmıştır. Barışın ne şekilde yapıldığı konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir.

3.11. Es-Seyyid b. Enes'in Zarîk ile Yaptığı Savaşta Öldürülmesi 211 (826-827)

211 yılında ikili arasında vuku bulan savaş ile ilgili olarak İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) aktardığı versiyonun bazı tarihçiler tarafından nakledildiği anlaşılmaktadır. Aslında Musul Tarihi'nin sahibi Ebu Zekeriya el-Ezdî de (ö.334/945-946) bu versiyonun kısa bir özetini de vermektedir. Ancak aktardığı değerli bilgiler barındıran farklı rivayetler, diğer tarihçiler tarafından zikredilmemiştir. Rivayetler farklılaştığından bunların tümünün aktarılması daha doğru olacaktır. İbnü'l-Esîr'in aktardığı bilgiler şu şekildedir:

"211 (826-827) yılında Musul emiri es-Seyyid b. Enes el-Ezdî öldürüldü. Öldürülmesinin sebebi Azerbaycan ve Musul arasındaki dağlara (el-Cibâl) hakim olan Zarîk b. Ali b. Sadaka el-Ezdî'dir. Bunların arasında birçok savaş meydana gelmişti. Bu yıl geldiğinde Zarîk çok kimseyi etrafında topladı. Bazılarına göre sayısı kırk bini bulan ordusuyla es-Seyyid ile savaşmak gayesiyle Musul üzerine gitti. Es-Seyyid de topladığı dört bin kişi ile Sûkû'l-Ehad'da karşısına çıktı. Adeti üzere tek başına hücum eden es-Seyyid, onları görünce yalnız başına saldırıya geçti. Zarîk'in adamlarından biri de onun karşısına çıktı. İkisi de rakibinin canını aldı ve onlardan başka kimse öldürülmedi. Bu adam, es-Seyyid'i gördüğünde kendisi veya es-Seyyid ölünceye kadar onunla savaşacağına talak üzere yemin etmişti. Bunun sebebi ise Zarîk'in ona her yıl yüz bin dirhem vermesiydi. Ona 'Neden bu para sana veriliyor.' diye sorulduğunda 'Es-Seyyid'i gördüğümde onu öldüreceğim.' diyordu. Bu şekilde yemin etti ve yeminini gerçekleştirdi." ⁹⁶

El-Ezdî ise es-Seyyid b. Enes'in ölümüyle ilgili olarak şu rivayetleri aktarmıştır:⁹⁷

"211 yılında es-Seyyid b. Enes öldürüldü. Es-Seyyid, dört bin kişi ile Zarîk'e karşı koymak için yola çıktı. Zarîk'in ise kırk bin atlı ve yayadan oluşan askeri vardı. Zarîk, oğlu Ebu Sa'âlik'i es-Seyyid'in savaşını yönetmekle görevlendirdi.

⁹⁵ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:617.

⁹⁶ Ed-Deyveçî, *Târîhü'l-Mavsıl*, 1:79; En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûn'l-Edeb*, 1423, 22:228; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 3:318,334; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, 2012, 5:551; Kızıl, *Diyarbakırlı Said Paşa'nın Mir'âtü'l-İber Adlı Eserinin 9. Cildinin Transkripti ve Değerlendirilmesi*, 212.

⁹⁷ El-Ezdî, bilgileri kimlerden duyduğunu da belirtmektedir.

Taraflar Sûkû'l-Ahad denilen yerde karşılaştılar. Es-Seyyid'in adeti üzere savaşa girildiğinde ilk öne atılan kişi olurdu. Sarığını çıkarıp meydan okudu. Es-Seyyid'i gördüğü takdirde ona saldıracağına talakıyla yemin eden biri ona hamle yaptı. Yaptıkları mücadelede ikisi yekdiğerinin canını aldı ve kendilerinden başka ölen olmadı.

Bir başka rivayete göre Zarîk ne kendisi ne de ordusunun es-Seyyid ile savaşa girmesini istemiyordu. Oğlu Ebu Sa'âlik'e Musul topraklarında bir şey yapmaması talimatını vermişti. Böylece es-Seyyid kendisine doğru çıkıncaya kadar geciktirecekti. Kendi beldelerinden birinde, Zarîk'in topraklarının evvelinde yani sınırda karşılaştılar. Es-Seyyid şiddetle saldırdı ve kimse ona eşlik etmedi. O esnada bir kargaşa meydana geldi. Kargaşada kendisi de kayboldu ve kimse kimseyi tanımaz hale geldi. O sırada Zarîk'in adamlarından biri onu tanıdı ve "es-Seyyid" diye bağırdı. Said el-Alevî şiddetle ona saldırdı ve onu öldürdü.

Bir başka rivayete göre de el-Ferdiye'de (Günümüzde Merc bölgesindeki el-Mukbele) es-Seyyid ile Ebu Sa'âlik karşılaştılar. Savaş başlayınca es-Seyyid tek başına saldırdı ve öldürüldü.

Bir başka rivayete göre ise es-Seyyid ve Ebu Sa'âlik karşı karşıya geldiklerinde Ebu Musa el-Kôserî diye bilinen (Kôsere, savaşta kendisini korumak için takılan bir çeşit miğferdir) biri vardı. Ebu Musa'nın Zarîk'ten aldığı bir toprak vardı ve bundan kendisine yıllık yüz bin dirhem geliyordu. Ona 'Seni zengin eden bu parayı Zarîk'ten ne şekilde alıyorsun.' diye sorulduğunda 'Gözlerim es-Seyyid'i gördüğünde üzerine atılacağım ya ben onu öldüreceğim ya da o beni öldürecek.' diyordu. Es-Seyyid onları ciddiye almıyordu. Ebu Musa onu gördüğünde saldırıp onu öldürdü.

Es-Seyyid'in başı Zarîk'e getirildiğinde ağladı ve 'Sana çok tahammül ettim, şefkat gösterdim fakat sen dinlemedin.' dedi. El-Ezdî, es-Seyyid b. Enes hakkında işittiği şiirleri aktardıktan sonra Me'mûn'un es-Seyyid b. Enes'i önemseydiğini belirtmektedir.⁹⁸

Musul emiri es-Seyyid b. Enes el-Ezdî cesareti ve fesahatiyle tanınmaktaydı. Abbasi halifesi onu kendisine yakın görüp isyanların bastırılmasında görevlendiriyordu.⁹⁹ Abbâsî halifeliği adına kendisiyle mücadele ettiği Zarîk ile akraba olması bu sonucu engelleyemedi. Aralarında akrabalığın olması için bir müddet dost olmaları gerekmektedir. Aralarında dostluğun var olduğu, Zarîk'in duygusal tavrından anlaşılmaktadır. Es-Seyyid'in düşmanını gördüğünde tek başına saldırmaması da ilginçtir. Her ne kadar bir cesaret göstergesi ise harp nizamı ve kuralları ile bağdaşmamaktadır.

⁹⁸ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:618-622.

⁹⁹ Hayreddin Zirikî, "Ahmed Emîn", *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim*, nşr. Zühre Fethullah (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 1: 3:146.

3.12. Zarîk'in Mağlup Olması ve Me'mûn'a Gönderilmesi 212 (827-828)

Es-Seyyid'in öldürüldüğü haberini alan Me'mûn kızmış ve Muhammed b. Hamid (veya Humeyd) et-Tûsî'yi Zarîk ve Babek ile savaşması için Musul valiliğine atamıştır.¹⁰⁰ İlk önce kontrolünü kaybettiği Musul'u almasını sonrasında da Zarîk ile savaşmasını istemiştir.¹⁰¹ Me'mûn tarafından atanan ve Horasanlı askerlerle gelen Muhammed b. Hamid, Diyâr-ı Rebia'ya haber gönderip çevresinde birçok kişiyi toplamıştır. Muhammed b. Seyyid b. Enes el-Ezdî, Telîd ile Tamsân, Hemedân, Tay, Ma'n, Benü'l-Haris b. Ka'b, Marbe'iyye ve Yemenliler onun yardımına gelip kendisine katılmışlardır. Halife, Muhammed b. Hamid'den Zarîk ile savaşında ihtiyaç duyduğu şeyleri belirtmesini istemiş fakat Muhammed b. Hamid sahip olduğu mal ve babasından kalan mirasın çok olduğunu, düşmanı yeninceye kadar halifeden yardım almaya ihtiyacının olmadığını söylemiştir. Yola koyulup askerleri ile el-Berdân'a¹⁰² varmış ve orada kamp kurup bir milyon dirhem malı ile gerekli hazırlıkları yapmıştır. Buradan yola çıkıp Musul'a varmış ve orada da savaş için son takviyeleri yapmıştır. Oradan da, geldiklerini duyup harekete geçen ve Zab'ın doğu tarafına yerleşen Zarîk'in üzerine gitmiştir. Zarîk, belirlediği alana yerleşinceye kadar Muhammed b. Hamid'den mühlet istemiştir. Bir rivayete göre Zarîk, akıllı ve varlıklı şeyhlerinden biri olan Dehhâk el-Kündî'yi yanına çağırması ve ona Muhammed b. Hamid'e biat edip etmeme konusundaki fikrini sormuştur. Fakat el-Kündî'nin ona olumsuz cevap üzerine Muhammed b. Hamid ile savaşa girmeye karar vermiştir. Muhammed b. Hamid, Zarîk'in kendisine doğru gelme sözünü tutmadığını görünce Zab'da savaşı başlatmıştır. Muhammed b. Hamid, yaptığı hamleler ile Zarîk'i askerlerinden uzak tutup Zab'ın kontrolünü ele geçirmiştir. Muhammed b. Hamid'in ordusundakiler birlikte ve azimle saldırınca Zarîk'in adamları dağılmıştır. Zarîk'in de bu savaşta askerlerinin başında durup cesaretle savaştığı anlatılmaktadır. Muhammed b. Seyyid b. Enes'in emrindeki bin süvari ve Ezdliler intikam için hırsla savaşmışlardır. Muharebede yenilen Zarîk, adamları ile dağa çekilmiş ve Muhammed b. Hamid'den aman istemiştir. İbn Hamid, aman verdiği Zarîk'i bekletmeden Me'mûn'a göndermiştir. Zarîk, Me'mûn'un yanına varmış ve halife, Muhammed b. Hamid'e mektup yazıp Zarîk'in sahip olduğu köy, kasaba, kale ve malların tümünün kendisine verildiğini bildirmiştir. Halifenin Zarîk'e ait tüm varlıklarının kendisine verildiği mektubunu alan Muhammed b. Hamid, Musa b. Ali b. Sadaka, Zarîk'in ailesi ve evlatlarını

¹⁰⁰ El-Ezdî, *Târîhu Mavsîl*, 1971, 1:618; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, 2012, 5:555.

¹⁰¹ Nizamülmülk, eserinde Zarîk b. Ali Sadaka meselesini benzer şekilde anlatmaktadır. Zarîk isyan etmiş, Irak Kûhistan'ını ele geçirmiş, kafilelere saldırıp bölgede kontrolü sağlamıştır. Muhammed b. Hamid, Me'mûn'dan hiçbir şey istemeden kendi maliyle ordusunu kurmuştur. Onu yendikten sonra Kazvîn, Meraga ve çoğu Azerbaycan kendisine halife tarafından verilmiştir. Nizamülmülk, *Sîyerü'l-Mülûk*, 274-275; Nizamülmülk, *Siyasetname*, trc. Metmet taha Ayar, 5. Bs (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 2009), 328.

¹⁰² Muhakkikin Mu'cemü'l-Büldân'dan aktardığı bilgiye göre Düceyl bölgesinde, Bağdat'tan yedi fersah uzaklıkta olan bir köydür.

yanına çağırarak mektubu kendilerine okumuştur. Onlara halifenin bu emri ile ilgili ne düşündüklerini sormuş, Zarîk'in ailesi itaat edeceklerini bildirerek kendilerini mahrum etmemesini ifade eden sözler sarf etmişlerdir. O da halifenin kendisine verdiklerini kabul ettiğini ancak kabul ettiği şeyleri yine de sahiplerine iade ettiğini bildirerek mal ve topraklarına dönmelerini söylemiştir. Bunun üzerine Zarîk'in kızı Ümmü Muhammed, şiirle memnuniyetini dile getirerek teşekkür etmiştir. Bu savaşta Zarîk'in adamlarından Ya'lâ b. Mürre ve birçok kişi esir düşmüştür. Zarîk ile ilgili konu kapanınca Muhammed b. Seyyid'i Musul'u kontrol etmesi için bırakıp Babek ile savaşmak üzere oradan ayrılmıştır.¹⁰³ Tarihçiler bundan sonrasına değinmemiş ve bu safhadan sonra Zarîk'in kaderi hakkında hiçbir bilginin olmaması hikâyeyi natamam bırakmıştır. Fakat ailesinin itibar ve mallarının iade edilmesi Zarîk'in de benzer bir muamele görmüş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu hikâyenin sonunda Muhammed b. Humeyd'in alicenaplığı ve hoşgörüsünü de unutmamak gerekir.

3.13. Zarîk'ten Sonra Babek'in Durumu

Muhammed b. Hamid, 214 (829) yılında Babek ile mücadeleye girişmiştir. Bu mücadelede pusu kuran Babek'in tuzağına düşüp öldürülmüştür.¹⁰⁴ Bu haber üzerine Abbâsî halifesi Me'mûn, Muhammed b. Hamid'in yerine Abdullah b. Tahir'i Babek ile mücadele işiyle görevlendirmiştir. ¹⁰⁵ 218 yılında (833-834) Babek ayaklanmasının büyüyerek farklı bir raddeye geldiği, el-Cibâl, Hemedan, İsfahan, Mâzebezân ve diğer yerlerde yaşayan insanlardan çoğunun Babek'in inancı olan Hürremiyye dinine girmelerinden anlaşılmaktadır. Bunun üzerine 833 yılında Mu'tasım tarafından İshak b. İbrahim b. Musab, el-Cibâl bölgesine komutan olarak atanmıştır. İshak b. İbrahim tarafından altmış veya yüz bin Hürremî'nin öldürüldüğü aktarılmaktadır.¹⁰⁶

220 (835) yılında Mu'tasım, Babek ile savaşması için Afşin'i (Haydar b. Kâvus) el-Cibâl bölgesine tayin ederek Babek ile savaşmasını istemiştir. El-Bezz şehrini merkez alıp üzerine gönderilen birçok komutanı öldürülen Babek, Afşin'e karşı koyamamış ve Afşin, Babek'in adamlarından birçok kişiyi öldürmüştür. Mu'tasım bu meseleyi ciddiye aldığından sürekli olarak Afşin'in

¹⁰³ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:622-626; En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, 1423, 22:229; Ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006), 8:382; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem ve Teakibü'l-Himem*, 408-409; Mîrhand, *Ravdatü's-Safa*, 3:464; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan*, 2013, 14: 14:122; Yakubî, *Tarihü'l-Yakubî* (Beyrut: Dârü's-Sadr, 1965), 1-2: 2:465-466.

¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:357-358; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan*, 2013, 14: 14:142.

¹⁰⁵ En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, 1423, 22:230.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:383-384,387; Mîrhand, *Ravdatü's-Safa*, 466-468.

ordularına erzak ve mal takviyesi yapmıştır. Devamlı olarak Abbâsî ordularına tuzak kuran Babek, bu sefer kendisi tuzağa düşmüş ve canını zor kurtararak Bezz şehrine varmıştır.¹⁰⁷

Babek ile mücadelede sonuç alınan sene 222'dir. Sıkı takip ve casusluk faaliyetleri ile birbirini öldürmek için fırsat arayan iki taraf arasında son dönemde Afşin'in savaş taktikleri ve Abbâsî halifesinin iyi finansmanı sonucunda Babek zor duruma düşmüştür. 222 yılında Babek'in şehri ve merkezi olan el-Bezz fethedilmiş, Babek şehriden kaçmak zorunda kalmış ve Afşin tarafından sarayları yerle bir edilmiştir. İrmînîyye'ye giden Babek, burada Sehl b. Sinbat adındaki bir yönetici tarafından ağırlandırılmış ve gizli bir şekilde yeri Afşin'e bildirilmiştir. Afşin'in adamları, Babek ve kardeşi Abdullah'ı alarak 10 Şevval 222 (15 Eylül 837) tarihinde yanına getirmişlerdir.¹⁰⁸

223 yılında Babek ve kardeşi Sürre Men Rea'ya (Samerra) getirilmiştir. Bu süreçteki çatışmalarda yani yirmi yılda 255 bin beş yüz veya 155 bin kişinin öldürüldüğü söylenmektedir.¹⁰⁹ Mu'tasım, yıllardır devleti meşgul edip hesabı zor yapılabilecek can ve mal kaybına neden olan Babek isyanını bitirdiği için Afşin'e altın taç giydirmiştir. Babek, Bağdat'a getirildiğinde şaşaalı bir tören yapıldığı anlatılmaktadır.¹¹⁰ Mu'tasım, huzuruna aldığı Babek ile konuştuğundan sonra onu parçalatarak öldürtmüştür.¹¹¹

Sonuç

Babek ile aynı dönem ve coğrafyada yaşanan bu hadiseler yani Zarîk ailesinin hikayesi Babek isyanının gölgesinde kalmış, dikkatten kaçmıştır. Babek isyanı sürerken Azerbaycan ve İrmînîyye'de etkili olan Zarîk'in Abbâsîlere karşı isyan durumunda olması ve Musul valisi ile sık sık karşı karşıya gelmesi Babek'in elini güçlendirmiş olmalıdır. Bu aile ile Babek'in hakim olduğu alan mukayese edildiğinde Zarîk ailesinin başkaldırısının Babek isyanı gibi ciddi bir hadise olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Abbâsîler, Zarîk'i Babek kadar ciddiye almamışlardır. Bunun nedeni Zarîk'in Babek kadar tehlikeli olmamasıdır.

Bu aile ve siyasi faaliyetleri hakkında az miktarda malumat olmasına rağmen Musul tarihçisi el-Ezdî sayesinde birçok bilgi kayda geçmiştir. Fakat buna rağmen kronoloji tam olarak muayyen hale gelememiştir.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:391-392.

¹⁰⁸ El-Ezdî, *Târîhu Mavsıl*, 1971, 1:684-688; Ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 2006, 8:837-839; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:391-392.

¹⁰⁹ Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, trc. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 254; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 3:327; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, 1997, 6:37; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, 6: 6:417; Taberî, *Tarihü't-Taberi-Tarihü'r-Rûsûl ve'l-Mülûk, Sıllatu Tarihü't-Taberî*, 9:54-55.

¹¹⁰ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, 4:46-49.

¹¹¹ El-Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cinân ve İbretü'l-Yakzân*, 2:62; En-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, 1423, 22:258; Ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, 16:24.

Bu aileden bahseden tarihçiler onları Ezd kabilesinin mevlası (kölesi) olarak tanıtmışlardır. El-Ezdî'nin Ali b. Sadaka'nın Muhtar ailesinin mevlası olduğunu söylemesi bu konuyu netleştirmiş fakat bu köleliğin mahiyeti ile ilgili geride sorular bırakmıştır. Zira bu ailenin Musullu ve muteber bir aile olduğu görülmektedir. Mevla olarak nitelendirilen Ali b. Sadaka'nın Musul valisi olması, etrafına birçok insan toplaması, oğlu Zarîk'in Babek ile olan savaşında Musul'daki aşiretlerinden adamlar toplaması, mülkünün Musul valisi ve halifeyi cezbetmesi, Abbâsî halifesi tarafından İrmîniyye ve Azerbaycan valisi olarak atanması, Urmiye'yi ele geçirdikten sonra saraylar inşa etmeleri, ordusundaki asker sayısının kırk-elli bin olarak belirlenmesi, Musullu olup Musul'da köle olması; babası, kardeşleri ve ailesinin bilinmesi, ailenin itibarı, köle oldukları yönündeki bilgilere iyi bir izahın getirilmesini gerektirmektedir.

Bu ailenin nesebi hakkında el-Ezdî ve el-Mavsılî nitelemelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bölgede Arapların mevcudiyeti ve Ezd kabilesinin Arap olması, Ezd kabilesinin Musul ve civarı ile kalmayıp birçok yerde etkin olması kaynaklar bağlamında tartışılmaz görünmektedir. Ancak ailenin Ezd kabilesinin mevlası olduğunun söylenmesi, Babûnec gibi (kadın) isimlerin varlığı ailenin hangi millete mensup olduğu konusunda soru işareti oluşturmuştur. Musul ve çevresindeki Kürt varlığı, Zarîk'ten on iki yıl sonra Musul'da büyük bir Kürt ayaklanmasının çıkması, Azerbaycan, Erminiyye, el-Cibâl ve diğer yerlerde Kürtlerin yaşaması, mevla olduğu söylenen ailenin Kürt olma ihtimalini doğurmaktadır. Ancak özellikle araştırmada buna dikkat edilmesine rağmen bu ailenin Kürt olduğu konusunda herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Babek'in etkili olduğu Azerbaycan, İrmîniyye ve diğer yerlerde Zerdüşî ve Hürremî inancının var olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak çalışmada bu ailenin Hürremî veya Zerdüşî fikirlerle bir bağlantısı olduğuna kaynaklarda rastlanılamamıştır.

Ailenin oğullarına aynı isimleri vermiş olması tarihçilerin ve araştırmacıların işini zorlaştırmıştır. Zarîk ve Sadaka isimlerinin iki-üç kişiye verilmesinden dolayı tarihçiler isimleri karıştırmış ve bu da ailenin şeceresinin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Yaptığımız araştırma sonucunda Zarîk, Dînar, Sadaka, Ali, Sadaka (Zarîk) ve Muhammed şeklinde bir soy diziminin olduğu saptanmıştır.

Zarîk ailesinin hakim olduğu sınırların tam anlamıyla belirlenmesi tarihi kayıtlardan kaynaklı olarak mümkün görünmemektedir. Urmiye, Meraga ve Merend gibi şehirlerin ismi geçmekte olup Musul (o dönem bir bölgeyi karşıliyordu), Errân, Kuhistan, Azerbaycan ve İrmîniyye gibi geniş bölgelere hakim oldukları belirtilmektedir. Sınırlar tam olarak belirgin olmazsa bile ailenin geniş bir coğrafyaya egemen olduğu anlaşılmaktadır. Abbâsî halifesi tarafından bir dönem Musul valiliğine bir dönem İrmîniyye ve Azerbaycan

valiliğine getirildikleri birçok tarihçi tarafından teyit edilmektedir. Abbâsîlerin kendileri ile savaşıma yetkisine sahip olan Musul valisinin defalarca karşılarında aciz kalması da ulaştıkları gücü göstermektedir. Yine Zarîk'in kırk bin kişilik atlı ve yayalardan oluşan bir orduya sahip olması da bu düşüncüyü pekiştirmektedir.

Zarîk döneminde güçlerinin zirvesine ulaşan aile, Abbâsîlerin Musul valisi ile aralarındaki anlaşmazlığı bitirememiştir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre Zarîk, daha barışçıl bir duruş sergilemiş fakat es-Seyyid b. Enes onun eniştesi olmasına rağmen ailenin sahip olduklarını elde etmekten vaz geçmemiştir. Fırsat bulduğunda Abbâsî halifesi ile Zarîk'in arasını açan es-Seyyid b. Enes sonunda Zarîk ile yaptığı savaşta öldürülmüştür. Abbâsî halifesinin Muhammed b. Hamid komutasında gönderdiği orduya yenilip teslim olan Zarîk'in mülkü halife tarafından Muhammed b. Hamid'e verilmiş, kendisi de bu mülkü Zarîk'in ailesine geri iade etmiştir. Es-Seyyid b. Enes bu mülk için canını verirken Muhammed b. Hamid ona sahip olmasına rağmen o mülke tenezzül etmemiştir. Böylelikle Zarîk ailesinin varlığı kendilerine kalmıştır.

Zarîk'in teslim olması ve Abbâsî halifesi Me'mûn'a gönderilmesinden sonra kaderi hakkında tarihçiler herhangi bir bilgi vermemiştir. Bir dönem firari, bir dönem köle, bir dönem vali, bir dönem asi rollerini aldıkları hikayeleri, en azından mal ve topraklarının kendilerine verilmesiyle çok da hazin bir şekilde sona ermemiştir.

Kaynakça

- Adilov, Asif. *Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Müslüman Hanedanlığı: Revvâdîler (IV-V/X-XI. Yüzyıllar)*. Yüksek Lisans, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV (Abbâsîler Dönemi)*. 1. Bs. İstanbul: Ensar, 2011.
- Azimli, Mehmet. *Abbasiler Dönemi Babek İsyanı*. 1. Bs. Ankara: İlahiyat, 2004.
- Azimli, Mehmet. "Abbasiler Dönemi Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ve kardeşi İbrahim İsyanı". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/3 (2008): 55-74.
- Belâzürî. *The Origin of the Islamic State Kitâb Futûh al-Buldân*. Thk. Francis Clark Murgotten. New York-London: Columbia University Selling Agents, 1924.
- Belâzürî. *Fütûhu'l-Buldân Ülkelerin Fetihleri*. Trc. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Belâzürî. *Fütûhu'l-Buldân Ülkelerin Fetihleri*. Trc. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Belâzürî. *Fütûhu'l-Buldân*. Thk. Abdullah Üneys et-Tabba'. Beyrut: Müessesetü'l-Maarif, 1987.
- Belâzürî. *Fütûhu'l-Buldân*. Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

- Bozkurt, Nahide. "Abbasilerin İlk Dönemi: İç Savaş: Emin ile Me'mûn'un İktidar Mücadelesi ve Me'mûn Dönemi". *İslam Tarihi ve Medeniyeti 5: Abbâsîler*. 1 (2018): 189-219.
- Bozkurt, Nahide. "Alioğullarının Siyasal İktidar Sürecinde -Abbasiler Dönemi- ilk Mücadelesi: Muhammed en-Nefsu'z-Zekiyye'nin İsyanı". *Dini Araştırmalar* 5/13 (2002): 107-118.
- Ebu Hanife ed-Dîneverî. *Ahbârü't-Tıvâl*. Thk. Abdü'l-mün'im Âmir. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabi, 1960.
- Ebu Şame. *Uyûnü'r-Ravdeteyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriye ve's-Salâhiye*. Thk. İbrahim Zeybek. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1997.
- Ebü'l-Fida, İmâdüddin İsmail. *El-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*. Mısır: El-Matbaatü'l-Hüseyniyet'il-Misriyye, t.y.
- Ed-Deyeveçi, Said. *Târihü'l-Mavsıl*. Musul: Matbûâtü'l-Macmei'l-İlmî el-İrâkî, 1982.
- El-Bekrî. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1992.
- El-Ezdî, Yezid b. Muhammed. *Târîhu Mavsıl*. Thk. Ahmed Abdullah Mahmud. Beyrut: Darü'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1971.
- El-Ezdî, Yezid b. Muhammed. *Târîhu Mavsıl*. Thk. Ahmed Abdullah Mahmud. Beyrut: Darü'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1971.
- El-Hamevî, Yakut. *Mu'cemü'l-Büldân*. Beyrut: Darü'Sadr, 1995.
- El-Hamevî, Yakut. *Mü'cemü'l-Büldân*. Beyrut: Darü's-Sadr, 1977.
- El-Hâzimî. *El-Emâkin*. Thk. Hamd b. Muhammed el-Casir. Darü'l-Yemâme, 1415.
- El-Himyerî. *Er-Ravdü'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*. Thk. İhsan Abbas. 2. Bs. Beyrut: Müessesetu Nasır Li's-Sekafe, 1980.
- El-Makrizî, Takyüddîn. *El-Mevâ'iz ve İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât ve'l-Âsâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- El-Ömerî, Şehabüddîn Ahmed. *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*. Thk. Kamil Süleyman Cebûrî, Mehdi en-Necm - ve Mehdi en-Necm. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- El-Yâfiî. *Mir'âtü'l-Cinân ve İbretü'l-Yakzân*. Thk. Halil Mansur. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- En-Nüveyrî, Şehabüddin Ahmed. *Nihayetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiye, 1423.
- En-Nüveyrî, Şehabüddin Ahmed. *Nihayetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. Thk. Abdulmecid Turhîni. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Es-Sem'anî. *El-Ensâb*. Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniye, 1962.
- Et-Taberî. *Tarihü't-Taberî*. Beyrut: Dârü't-Türâs, 1387.
- Ez-Zehabî. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006.
- Ez-Zehabî. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006.
- Ez-Zehabî, Şemsüddîn. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Thk. Şuayb Arnavud. 11. Bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985.
- Ez-Zehabî, Şemsüddîn. *Tarihü'l-İslam ve Vefayati'l-Meşahir ve'l-A'lam*. Thk. Beşşâr

- Avvâd Ma'rûf. 1. Bs. Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Ez-Zehabî, Şemsüddîn. *Tarihü'l-İslam ve Vefâyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*. Thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993.
- Gaffârî, Ahmed b. Muhammed. *Târîh-i Nigâristân*. Thk. Aka Murtaza. Tahran: Hafız, 1454.
- Hamdullah Müstevfî. *Târîh-i Güzide*. Trc. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Handmir. *Tarihu Habisi's-Siyer*. Tahran-Hıyabanşahabad: İntişarat-ı Hiyam, 2000.
- İbn Abdülhak el-Bağdadî. *Merâsidü'l-İttilâ Alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ'*. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-Ceyl, 1412.
- İbn Haldûn, Abdurrahman. *Tarihu İbn Haldûn*. Beyrut: Darü'l-Fikir, 2000.
- İbn Hallikan, Şemsüddîn Ahmed. *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*. Thk. İhsan Abbas. Beyrut: Darü's-Sadr, 1994.
- İbn Havkal. *Kitâbu Suretü'l-Ard*. Liden: Beril Matbaası, 1870.
- İbn Havkal. *Sûretü'l-Ard*. Beyrut: Dârü's-Sadr-Liden, 1938.
- İbn Hazm el-Endülüsî. *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*. Thk. Abdusselam Muhammed Harun. 5. Bs. Dârü'l-Me'ârif, t.y.
- İbn Hazm el-Endülüsî. *Resâilu İbn Hazm el-Endülüsî*. Thk. İhsan Abbas. 2. Bs. Beyrut: Müessetü'l-Arabiyye Li'd-Dirase ve'n-Neşr, 1987.
- İbn Kesîr. *El-Bidaye ve'n-Nihaye*. Thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. Dârü'l-Hicr, 2003.
- İbn Miskeveyh. *Tecâribü'l-Ümem ve Teakibü'l-Himem*. Thk. Seyyid Kesrevi Hasan. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Tağriberdî, Cemalüddîn Yusuf. *En-Nücûmü'z-Zâhire fi Mülûki'l-Mısır ve'l-Kâhire*. Kahire: Vizâretü's-Sikâfe ve'l-İrşâdü'l-Kavmî, t.y.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman. *El-Muntazam fi-Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. Thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 1. Bs. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kamil fi't-Tarih*. Thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitabü'l-Arabî, 1997.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kamil fi't-Tarih*. Thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitabü'l-Arabî, 2012.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn. *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*. Thk. Abdullah Köşe. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn. *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*. Thk. Ahmet Ağırakça. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn. *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*. Thk. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn. *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*. Thk. Yunus Apaydın. İstanbul: Bahar Yayınları, t.y.
- İbnü'l-Fakih. *Kitabü'l-Büldan*. Thk. Yusuf Rehavi. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1996.
- İbnü'l-Fakih. *Kitabü'l-Büldan*. Thk. Yusuf Rehavi. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1996.
- İbnü'l-Verdî, Zeynüddîn. *Tarihu İbni'l-Verdî*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

- İbnü'n-Nedîm. *El-Fihrist*. Trc. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- İstahrî. *el-Mesâlik ve'l-Mamâlik*. Beyrut: Daru Sadr, 2004.
- Kahhale, Ömer Rıza. *Mu'camu Kabâilî'l-Arabî'l-Kadîme ve'l-Cedîde*. 5 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-Risale, 1994.
- Kızıl, Ayetullah. *Diyarbakırlı Said Paşa'nın Mir'âtü'l-İber Adlı Eserinin 9. Cildinin Transkripti ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- El-Ya'kûbî, Ahmed b. İshak. *el-Büldân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.
- Kudame b. Cafer. *El-Harac ve Sinaetü'l-Kitab*. Bağdat: Dârü'r-Reşîd Li'n-Neşr, 1981.
- Mes'ûdî. *Mürûcû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*. Thk. Kemal Hasan Merî. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Mîrhand. *Ravdatü's-Safa*. Thk. Abbas Zeryab. Tahran: İntişarat-ı İlmî, 1370.
- Müellifi Meçhul. *Hudûdü'l-'Alem Mine'l-Maşrik ile'l-Mağrib*. Thk. Yusuf El-Hadi. Kahire: Dârü's-Sikafe Li'n-Neşr, 1423.
- Nizamülmülk. *Siyasetname*. Trc. Metmet taha Ayar. 5. Bs. Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 2009.
- Nizamülmülk. *Sîyerü'l-Mülûk*. Trc. Yusuf Bekkar. Beyrut: Darü'l-Menahil, 2007.
- Özaydın, Abdülkerim. "Arrân". *DİA*. 3: 394-395. İstanbul: TDV, 1991.
- Polatyan, Erşak. *El-Ekrad fi Hukbeti'l-Hilefeti'l-Abbâsiyye*. Trc. Kesender Keşişyan. Beyrut: Aras-El-Farabi, 2013.
- Saylık, Mutlu. *Abbâsîler'de Darbeler (132/750-447/1055)*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Saylık, Mutlu. *Sâmerrâ Dönemi Abbâsî Halifelerinin Din ve Mezhep Siyaseti*. Ankara: Akademisyen Kitapevi, 2019.
- Sibt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan*. Dimaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2013.
- Sibt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan*. Thk. Ammar Rîyhâvî. Dimaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2013.
- Taberî. *Tarih-i Taberî*. Trc. M. Faruk Gürtunca. İstanbul: Sağlam Yayınevi, t.y.
- Taberî. *Tarihü't-Taberi-Tarihü'r-Rüsûl ve'l-Mülûk, Sillatu Tarihü't-Taberî*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Darü't-Türâs, 1387.
- Yakubî. *Tarihü'l-Yakubî*. Beyrut: Dârü's-Sadr, 1965.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Bâbek". *DİA*. 4: 376-377. İstanbul: TDV, 1991.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Ebü'l-Abbas es-Seffâh". *DİA*. 10: 283-284. İstanbul: TDV, 1994.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "İnak et-Türkî". *DİA*. 22: 256-257. İstanbul: TDV, 2000.
- Yûnînî, Kutbüddin. *Zeylu Mirâtî'z-Zaman*. Kahire: Dârü'l-Kitâbî'l-İslâmî, 1992.
- Zirikî, Hayreddin. "Ahmed Emîn". *el-A'lâm: Kâmusu terâcim*. Nşr. Züheyr Fethullah. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002.
- Zorlu, Cem. *Abbasilere Yönelik Dini ve Siyasi İsyanlar: Ebu cafer el-Mansur Dönemi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.